

SKOLVERKETS **ALLMÄNNA RÅD** MED KOMMENTARER

Fritidshem

Skolverket

Beställningsadress:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-post: skolverket@fritzes.se
www.skolverket.se

Beställningsnr: 14:1407
ISSN: 1403-4549
ISBN: 978-91-7559-115-5

Grafisk produktion: Typisk Form designbyrå
Omslagsbild: Bengt Thorngren
Stockholm 2014

Fritidshem

Förord

De här allmänna råden med kommentarer riktar sig i första hand till huvudmän, rektorer och andra med motsvarande ledningsansvar samt till personalen i fritidshemmet. Det är samtidigt viktigt att personalen i de skolformer som samverkar med fritidshemmet har en god insikt i och förståelse för fritidshemmets uppdrag och roll i utbildningsväsendet. Syftet med dessa allmänna råd är att ge stöd och vägledning och att bidra till en ökad målpuppfyllelse för eleverna i fritidshemmet.

Skolverket har tagit fram nya allmänna råd för fritidshemmet av flera skäl. Dels har lagstiftningen inom området ändrats, dels har läroplanerna för de obligatoriska skolformerna reviderats. Med skollagen (2010:800) har fritidshemmet fått ett tydligare uppdrag med inriktning på att stimulera elevernas utveckling och lärande. Fritidshemmet har därigenom fått en närmare koppling till förskoleklassen och de obligatoriska skolformerna. Mot den bakgrunden är det av vikt att klargöra delar av innehållet i uppdraget, samt ansvaret för detta på olika nivåer.

Texten inleds med de två avsnitten *Förutsättningar för arbetet i fritidshemmet* och *Rektorns pedagogiska ledarskap* som särskilt riktar sig till huvudmän, rektorer och andra med motsvarande ledningsansvar. Därefter följer de två avsnitten *Lärande i fritidshemmet* och *Samverkan med hemmet* som särskilt riktar sig till personalen i fritidshemmet.

Dessa allmänna råd ersätter Skolverkets allmänna råd och kommentarer om kvalitet i fritidshem (SKOLFS 2007:35). De allmänna råden är även publicerade i Statens skolverks författningssamling, SKOLFS 2014:39.

Anna Ekström
Generaldirektör

Bengt Thorngren
Expert

Innehållsförteckning

Inledning 6

Kort om fritidshemmets uppdrag 10

1. Förutsättningar för arbetet i fritidshemmet 16

2. Rektorns pedagogiska ledarskap 24

3. Lärande i fritidshemmet 32

4. Samverkan med hemmet 39

Referenser 42

Bilaga 1 De aktuella bestämmelserna i sin helhet 44

Inledning

Vad de allmänna råden handlar om

De här allmänna råden handlar om hur delar av fritidshemmets uppdrag kan hanteras utifrån bestämmelser i skollagen och läroplanerna.

Hur materialet är strukturerat

I materialet finns inledningsvis en kort beskrivning av fritidshemmets uppdrag. Texten är därefter indelad i följande fyra avsnitt:

1. Förutsättningar för arbetet i fritidshemmet
2. Rektorns pedagogiska ledarskap
3. Lärande i fritidshemmet
4. Samverkan med hemmet

Varje avsnitt är i sin tur indelat i följande delar:

Aktuella bestämmelser

Skolverkets allmänna råd utgår alltid från en eller flera bestämmelser. De här allmänna råden grundar sig på bestämmelser i skollagen och läroplanerna.¹ Varje avsnitt i materialet inleds med en hänvisning till vilka bestämmelser som just det avsnittets allmänna råd grundar sig på. En sammanställning av bestämmelserna i sin helhet finns i bilaga 1.

Allmänna råd

Skolverkets allmänna råd för fritidshemmet är rekommendationer om hur huvudmän, rektorer samt personalen i fritidshemmet kan eller bör handla för att uppfylla kraven i bestämmelserna. Allmänna råd syftar till att påverka utvecklingen i en viss riktning och till att främja en enhetlig rättstillämpning. Rå-

¹ Skollagen (SFS 2010:800); förordningen (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr 11; förordningen (SKOLFS 2010:250) om läroplan för specialskolan, Lspec 11; samt förordningen (SKOLFS 2010:251) om läroplan för sameskolan, Lsam 11.

Elever i grundsärskolan som vistas i fritidshem omfattas av Lgr 11.

den bör alltså följas, om verksamheten inte handlar på ett annat sätt som gör att kraven i bestämmelserna uppfylls.

Kommentarer

Efter de allmänna råden följer kommentarer som syftar till att underlätta förståelsen av de allmänna råden. Kommentarererna ska ses som ett stöd i läsningen av och i arbetet med råden.

De verksamheter och yrkeskategorier som berörs

De här allmänna råden gäller för fritidshemmet.² Råden är uppställda så att de riktar sig till olika mottagare. Vissa av de allmänna råden riktar sig till huvudmannen. Det är huvudmannen, antingen en statlig, kommunal eller enskild, som har det övergripande ansvaret för att utbildningen genomförs i enlighet med de bestämmelser som gäller för verksamheten.³ Huvudmannen ska ge rektorer och personal i fritidshemmet förutsättningar att följa de allmänna råd som de berörs av.

Andra råd vänder sig till rektorn.⁴ Enligt skollagen får rektorn delegera enskilda ledningsuppgifter eller beslut till någon som är anställd eller uppdragstagare vid skolenheten.⁵ Den som har fått uppgifter på delegation från rektorn omfattas också av de allmänna råd som riktar sig till rektorn. Slutligen riktar sig vissa av de allmänna råden specifikt till personalen i fritidshemmet.

Hur begrepp används i materialet

I det här materialet används nedanstående begrepp med följande innebörd:

Fritidshem syftar på fritidshem som drivs av antingen en statlig, kommunal eller enskild huvudman.

Fritidspedagoger syftar på personal med examen avsedd för arbete i fritidshemmet som får ansvara för och bedriva undervisning i fritidshemmet.⁶

² Dessa allmänna råd gäller inte för öppen fritidsverksamhet, pedagogisk omsorg eller omsorg under den tid på dagen då fritidshem inte erbjuds.

³ 2 kap. 8 § skollagen.

⁴ Se ordet ”rektor” under rubriken *Hur begrepp används i materialet* nedan, för en definition av hur detta ord används i materialet.

⁵ 2 kap. 10 § skollagen. Detsamma gäller delegation till anställda och uppdragstagare vid fritidshem som är friliggande från en förskoleklass eller en skolenhet.

⁶ 2 kap. 17 § skollagen.

Huvudman syftar på såväl statliga och kommunala som enskilda huvudmän.

Lärare i fritidshem syftar på den som får ansvara för och bedriva undervisning i fritidshemmet i kraft av sin legitimation.⁷

Läroplan avser i materialet (beroende på vilken skolform eleverna tillhör) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011* (Lgr 11), *Läroplan för specialskolan 2011*, (Lspec 11) eller *Läroplan för sameskolan 2011*, (Lsam 11). (Elever i grundsärskolan som vistas i fritidshem omfattas av Lgr 11.)

Personal i fritidshemmet syftar på all personal som arbetar i fritidshemmet med sådan utbildning eller erfarenhet att elevernas utveckling och lärande främjas.

Rektor syftar på den som leder och samordnar verksamheten i ett fritidshem. Det är vanligtvis en rektor eller i vissa fall en förskolechef. I de fall där fritidshemmet inte är kopplat till en skolenhet eller en förskoleenhet kan det handla om en person med en annan typ av chefsbefattning än rektor eller förskolechef.⁸

Skola avser i de allmänna råden alla obligatoriska skolformer.⁹

Undervisning används i materialet på samma sätt som begreppet används i skollagen. Där definieras undervisning som sådana målstyrda processer som under ledning av lärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värden. Begreppet undervisning ska ges en vid tolkning när det gäller fritidshemmet,¹⁰ där omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet i undervisningen.

Utbildning används i materialet på samma sätt som begreppet används i skollagen. Utbildning är ett vidare begrepp än under-

⁷ 2 kap. 13 § skollagen.

⁸ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 252. I de fall där fritidshemmet inte är kopplat till en skol- eller en förskoleenhet omfattas den som leder verksamheten inte av de skrivningar i skollagen som rör rektorn eller förskolechefen. Bestämmelserna i dessa allmänna råd kan emellertid ändå vara vägledande.

⁹ Ordet skola används i materialet på motsvarande sätt som ordet används i läroplanerna.

¹⁰ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 633.

visning och det syftar enligt skollagen på ”den verksamhet inom vilken undervisning sker utifrån bestämda mål”.

Samband med andra allmänna råd

Förutom dessa allmänna råd gäller även följande av Skolverkets allmänna råd för fritidshemmet:

- Allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete
- Allmänna råd om arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram
- Allmänna råd om arbete mot diskriminering och kränkande behandling

Fritidshemmet omfattas av skollagens bestämmelser om systematiskt kvalitetsarbete, särskilt stöd och kränkande behandling. Verksamheten omfattas även av diskrimineringslagens bestämmelser. De allmänna råden ovan utgör rekommendationer om hur fritidshemmet kan arbeta med dessa tre områden. Detta innebär att dessa områden endast berörs kortfattat i det här materialet.

Kort om fritidshemmets uppdrag

En ny skollag och läroplan har trätt i kraft sedan Skolverkets tidigare allmänna råd, *Allmänna råd med kommentarer för kvalitet i fritidshem* fastställdes. De här allmänna råden har tagits fram för att ge stöd i tillämpningen av bestämmelser som rör utvecklingsområden vilka identifierats vid utvärderingar och granskningar av verksamheten i fritidshemmet. Dessa allmänna råd är därmed inte heltäckande för fritidshemmets uppdrag, utan de ska ses som ett komplement till skollagen, läroplanen och andra allmänna råd som gäller för fritidshemmet.

Fritidshemmet och skollagen

Fritidshemmet är en del av skolväsendet och verksamheten regleras i skollagen. Verksamheten omfattas av bestämmelser i kapitel 1–6 i lagen och fritidshemmet regleras särskilt i kapitel 14.¹¹ Fritidshemmets syfte är att komplettera utbildningen i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan och i de särskilda utbildningsformer som skolplikten kan fullgöras i. Fritidshemmet ska enligt skollagen stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda dem en meningsfull fritid och rekreation. Utbildningen ska utgå från en helhetssyn på eleven och elevens behov. Fritidshemmet ska vidare främja allsidiga kontakter och social gemenskap.

Fritidshemmet och läroplanen

Läroplanen är, vid sidan av skollagen, det viktigaste styrdokumentet för verksamheten i fritidshemmet.¹² Enligt regeringens förordningar om läroplaner ska läroplanen gälla ”i tillämpliga delar” för fritidshemmet.¹³ Fritidshem vid specialskolor och

¹¹ I 5 kap. skollagen omfattas fritidshemmet av bestämmelserna i 1–6 och 22–24 §§.

¹² Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 232.

¹³ Förordningen (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr 11; förordningen (SKOLFS 2010:250) om läroplan för specialskolan, Lspec 11; samt förordningen (SKOLFS 2010:251) om läroplan för sameskolan, Lsam 11. Hädanefter åsyftas samtliga dessa läroplaner när ordet läroplan används i texten.

sameskolor ska tillämpa specialskolans respektive sameskolans läroplan. För övriga fritidshem gäller grundskolans läroplan.¹⁴

Del 1

Läroplanens del 1 *Värdegrund och uppdrag* är en utveckling av och komplettering till skollagens övergripande mål.¹⁵ Dessa övergripande mål finns i kapitel 1 i skollagen och de gäller för hela skolväsendet, och således även för fritidshemmet. I läroplanens första del behandlas *Grundläggande värden, Förståelse och medmänsklighet, Saklighet och allsidighet, En likvärdig utbildning, Rättigheter och skyldigheter, Skolans uppdrag* och *Varje skolas utveckling*.

I läroplanens första del framhålls bland annat att skapande arbete och lek är väsentliga delar i det aktiva lärandet. Det finns goda möjligheter att arbeta med dessa områden i fritidshemmet, till exempel genom olika uttrycksformer såsom drama, musik, dans, bild och form. Särskilt under de tidiga skolåren betonas det i läroplanen att leken har en stor betydelse för att eleverna ska tillägna sig kunskaper. I verksamheten ska eleverna få möjligheter att pröva, utforska, tillägna sig och gestalta olika kunskaper och erfarenheter. I läroplanen lyfts även fram att en viktig uppgift är att ge överblick och sammanhang. Verksamheten ska vidare stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt vilja till att pröva egna idéer och att lösa problem.

Del 2

Läroplanens del 2 *Övergripande mål och riktlinjer* behandlar områden som, i de flesta avseenden, är lika relevanta för verksamheten i fritidshemmet som i förskoleklassen och skolan. De syften som skollagen anger för fritidshemmet¹⁶ innebär att avsnitten *Normer och värden, Kunskaper, Elevernas ansvar och inflytande, Övergång och samverkan* samt *Skolan och omvärlden* i läroplanens andra del i stor utsträckning också blir tillämpliga för fritidshemmet. Texterna är dock språkligt formulerade med

¹⁴ Förordningen (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Lgr 11; förordningen (SKOLFS 2010:250) om läroplan för specialskolan, Lspec 11; samt förordningen (SKOLFS 2010:251) om läroplan för sameskolan, Lsam 11.

¹⁵ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 220.

¹⁶ 14 kap. 2 § skollagen.

utgångspunkt i skolans verksamhet. Det innebär att personalen i fritidshemmet behöver tillämpa skrivningarna i läroplanen inom ramen för fritidshemmets verksamhet.

Det finns även avsnitt i läroplanens andra del som i första hand vänder sig till skolan. Detta gäller främst delar av avsnittet 2.7 *Bedömning och betyg* som direkt riktar sig till lärare som sätter betyg i skolan. Även i avsnittet 2.8 *Rektorns ansvar* finns det delar, till exempel om studie- och yrkesvägledning, som vänder sig till skolan.

Del 3

Den tredje delen i läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet innehåller kursplaner för grundskolans olika ämnen.¹⁷ Kursplanerna bygger på kunskapsmålen i läroplanens andra del (2.2) under rubriken *Kunskaper*. Kursplanerna riktar sig direkt till grundskolan.¹⁸ I och med att fritidshemmet ska stimulera elevernas lärande kan det dock vara värdefullt för personalen i fritidshemmet att ha en orientering om innehållet i kursplanerna.

En målstyrd verksamhet

Det är viktigt att huvudmannen, rektorn och personalen i fritidshemmet är förtrogna med fritidshemmets uppdrag för att kunna arbeta målstyrt. När personalen planerar verksamheten ska de utgå från uppdraget som det formuleras i skollagen och i läroplanen, samt utifrån en inventering av den aktuella elevgruppens behov och intressen.

Genom att arbeta på ett sådant sätt finns förutsättningar att bedriva en verksamhet som bygger på ett systematiskt kvalitetsarbete.¹⁹ Detta arbete innebär, i korthet, att systematiskt och kontinuerligt följa upp verksamheten, analysera resultaten, och utifrån det planera och utveckla utbildningen. Det blir samtidigt ett sätt att synliggöra hur verksamhetens resultat förhåller sig till de övergripande målen i läroplanens andra del.

¹⁷ Kursplanerna för övriga skolformer ingår inte i läroplanerna utan finns i särskilda föreskrifter.

¹⁸ 10 kap. 8 § skollagen.

¹⁹ Se Skolverket 2012, *Allmänna råd med kommentarer om systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet*.

Fritidshemmets uppdrag i ett helhetsperspektiv

Fritidshemmets uppdrag spänner över en stor del av elevernas utveckling och lärande och det är betydelsefullt att ha ett helhetsperspektiv på uppdraget. Vid planeringen och genomförandet av verksamheten behöver personalen utgå från både individens och gruppens behov samt en samverkan mellan fritidshemmet, förskoleklassen, skolan och hemmet. Uppdraget handlar om att stödja utvecklingen av såväl normer och värden som kunskaper, ansvarstagande och inflytande. I samverkan mellan fritidshemmet, förskoleklassen, skolan och hemmet kan personalen skapa ett helhetsperspektiv på elevens utveckling, lärande och utbildning, där elevens bästa är i fokus för verksamheten.

En stor andel av alla elever i förskoleklassen och årskurserna 1–3 är idag inskrivna i fritidshemmet. Det ger fritidshemmet goda möjligheter att komplettera förskoleklassen och skolan genom att erbjuda eleverna en meningsfull fritid samt att stimulera deras utveckling och lärande. En samstämmig bild bland forskare är att barn som tidigt vistas i stimulerande lärmiljöer med möjligheter till interaktion och lek med kamrater och med kunniga och intresserade vuxna, har större möjligheter att utvecklas och lära sig än barn som inte haft tillgång till dessa miljöer.²⁰

På många håll har det skett en långtgående integrering av verksamheterna i förskoleklassen, skolan och fritidshemmet, bland annat genom lokalintegrering, gemensam arbetsledning och genom att personalen i de olika verksamheterna i stor utsträckning arbetar tillsammans. Samtidigt har fritidshemmet i skolorna fått ett tydligare uppdrag att stimulera elevernas utveckling och lärande. Ett ömsesidigt möte mellan de pedagogiska synsätten i förskoleklassen, skolan och fritidshemmet kan bidra till ett helhetsperspektiv på elevens utveckling och utbildning.²¹

De olika uppdragen i fritidshemmet, förskoleklassen och skolan kan betraktas som en helhet vilka tillsammans kan bidra till bästa möjliga förutsättningar för elevernas utveckling och lärande. Vid samverkan är det viktigt att personalen i fritidshemmet, förskoleklassen och skolan har kunskap om vilka uppdrag de olika verksamheterna har. En gemensam syn på lärande

²⁰ SOU 2010:67, *I rättan tid? Om ålder och skolstart*.

²¹ Lgr 11, sid. 10 (se motsvarande i Lsam 11, sid. 10 samt Lspec 11, sid. 12).

i de olika skolformerna utgör dock inget hinder för att beakta fritidshemmets egenart.²²

När fritidshemmet ska komplettera förskoleklassens och skolans verksamhet kan personalen i fritidshemmet utforma innehållet utifrån sin kompetens i fritidshemmets pedagogik. Då kan de bland annat bidra med sina kunskaper om och erfarenheter av en utforskande, laborativ och praktisk metodik, och därigenom även medverka till att skolans kunskapsmål uppnås.²³ Elever tar till sig kunskaper på olika sätt och fritidshemmet kan bidra med att i andra sammanhang och i andra miljöer och gruppkonstellationer än förskoleklassen och skolan stimulera elevernas utveckling och lärande.

Ett helhetsperspektiv på barns utveckling bygger på insikten att olika delar av barns utveckling och lärande hör ihop och påverkar varandra. Till exempel kan en elevs självkänsla stärkas om hon eller han känner trygghet i gruppen. Självkänslan påverkar i sin tur elevens förmåga att lära.

Av tradition har omsorg en pedagogisk betydelse i fritidshemmet, och elevens utveckling ska ses som en helhet där pedagogik och omsorg integreras i utbildningen.²⁴

Uppdraget i praktiken

Fritidshemmets pedagogik bygger på ett grupporienterat arbetsätt där relationerna mellan eleverna och mellan eleverna och personalen är viktiga redskap i arbetet.²⁵ Betydelsefulla inslag i verksamheten är lek, rörelse och skapande arbete. I fritidshemmet finns det många möjligheter för lärandet att ske både formellt, informellt och situationsstyrt. En utgångspunkt kan vara att lärande sker ständigt och inte enbart i arrangerade inlärnings-situationer. För personalen handlar det om att uppmärksamma och ta tillvara elevernas intresse och att skapa situationer i vardagen där eleverna kan utmanas i sitt lärande.

Verksamheten formas av sådant som elevernas engagemang, leken som resurs, ett tematiskt arbete, fokus på normer och

²² Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 404.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Skolverket, 2011, *Fritidshemmet – en samtalsguide om uppdrag, kvalitet och utveckling*, sid. 7.

värdegrund och ett upplevelsebaserat lärande.²⁶ Det finns många tillfällen i verksamheten att kommunicera omkring områden och företeelser som är aktuella för elevgruppen. Personalen kan därigenom, utifrån ett medvetet förhållningssätt, bidra till att stärka elevernas kunskaps- och språkutveckling i vardagliga sammanhang där eleverna är motiverade att förstå och att bli förstådda.

Ett väl fungerande fritidshem kompletterar skolans ofta mer inrutade vardag och erbjuder eleverna möjlighet att självständigt upptäcka både omvärlden och den egna förmågan. För att fritidshemmets pedagogiska visioner ska bli verklighet krävs en aktiv personal som ser värdet i det egna uppdraget och vikten av att se och bekräfta varje elev.²⁷

I forskningsstudier beskriver sig personalen i fritidshemmet ha en förmåga att skapa trygghet för elever och arbetsro i elevgruppen, att stödja elevers självkänsla och att avläsa deras sinnesstämningar. Personalen i fritidshemmet anger att de har som sitt expertområde att arbeta med grupprelationer, med elevers övergripande sociala och allmänna utveckling och elevers lärande i praktiska och konkreta sammanhang.²⁸ Personalens arbete med att stödja elever till självständighet och trygghet, att ta ansvar för sina handlingar, att vara en bra kompis, att kunna klara av att lösa konflikter med kamrater verbalt, att visa hänsyn och respekt för andra och att följa gemensamma regler är sociala aspekter som knyter an till personalens specifika yrkeskunnande.²⁹

²⁶ Olsson, C., 2010, *Tema fritidshem*, Forskning.se, den nationella forskningsportalen.

²⁷ Skolverket, 2011, *Fritidshemmet – en samtalsguide om uppdrag, kvalitet och utveckling*, sid. 7.

²⁸ Skolverket, 2011, *Fritidshemmet. Lärande i samspel med skolan*, sid. 18.

²⁹ *Ibid.*, sid. 83.

1. Förutsättningar för arbetet i fritidshemmet

AKTUELLA BESTÄMMELSER

De allmänna råden i denna del utgår från bestämmelser i skollagen och läroplanerna.³⁰

ALLMÄNNA RÅD

Huvudmannen och rektorn bör

1. inför beslut som påverkar eleverna i fritidshemmet genomföra barnkonsekvensanalyser,
2. se till att eleverna har tillgång till säkra, hälsosamma och ändamålsenliga lokaler och utemiljöer som möjliggör en varierad pedagogisk verksamhet samt stödjer elevernas lärande och utveckling såväl enskilt som i grupp,
3. utforma kompetensutvecklingsinsatser för personalen i fritidshemmet utifrån en kontinuerlig kartläggning och analys av verksamhetens behov i förhållande till fritidshemmets specifika uppdrag, samt
4. se till att fritidshemmets utvecklingsområden identifieras och synliggörs i det systematiska kvalitetsarbetet.

Huvudmannen bör

5. ha en fungerande modell för resursfördelning som tar hänsyn till de lokala förutsättningarna och behoven i olika fritidshem, såsom
 - upptagningsområdenas socioekonomiska karaktär
 - elevernas ålder
 - personalens kompetens
 - lokalernas och utemiljöns utformning
 - elever med annat modersmål än svenska
 - elever i behov av särskilt stöd
 - elevgruppens sammansättning och storlek,

³⁰ 1 kap. 4 och 9–10 §§, 2 kap. 8–10, 13–15 §§, 17 § och 34–35 §§, 4 kap. 3–8 §§, 5 kap. 3 § och 14 kap. 9 § skollagen samt Lgr 11 avsnitt 1 och 2.8 (samma bestämmelser finns i specialskolans och sameskolans läroplaner [Lspec 11 samt Lsam 11]). I fortsättningen åsyftas även dessa läroplaner när Lgr 11 anges.

6. föra en dialog med rektorn om personaltäthet, storlek och sammansättning av elevgrupperna i fritidshemmet i förhållande till verksamhetens uppdrag och fördelningen av resurser,
7. se till att rektorn ges förutsättningar för att ha inblick i och kunskap om det dagliga arbetet i fritidshemmet för att kunna bedriva ett aktivt och nära ledarskap, samt
8. ha en planering för kompetensförsörjning så att elevernas rätt till undervisning kan tillgodoses av lärare i fritidshem eller fritidspedagoger.

KOMMENTARER

Barnkonsekvensanalys (punkten 1)

Enligt skollagen och barnkonventionen ska barnets bästa vara utgångspunkten för all verksamhet.³¹ Barnets inställning ska så långt det är möjligt klarläggas och alla barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i frågor som rör honom eller henne. Barnets bästa ska komma i främsta rummet. Grundläggande för barns bästa är att inhämta och beakta barnens åsikter.³² En barnkonsekvensanalys innebär att bedöma vilka konsekvenser ett visst beslut eller en åtgärd får för det enskilda barnet eller för en grupp av barn, och utifrån detta avgöra vad som är bäst för barnet eller barnen. Det handlar om att identifiera vilka beslutsprocesser som berör barn och ta reda på vilka tillägg eller förändringar som kan behöva göras i det ordinarie arbetet.³³

För att kunna bedöma en elevs bästa i fritidshemmet krävs att ett barnperspektiv anläggs inför alla beslut eller åtgärder som rör eleverna.³⁴ Analysens omfattning och metod måste givetvis anpassas. Ibland kan det vara tillräckligt att med några frågor få klargjort konsekvenserna av ett beslut. I andra fall kan det behövas en mer långtgående och omfattande analys av konsekvenserna för eleverna. Innan större beslut fattas som påverkar eleverna, exempelvis förändringar som gäller personaltäthet och elevgrupper

³¹ FN:s konvention om barnets rättigheter, artikel 3 samt 1 kap. 10 § skollagen.

³² Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 311.

³³ Barnombudsmannen, 2013, *Uppnå kvaliteten i beslut som rör barn och unga*, Faktablad 2013.

³⁴ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 230.

storlek är det viktigt att huvudmannen och rektorn genomför en mer långtgående och omfattande barnkonsekvensanalys.

Eftersom både huvudmannen och rektorn fördelar resurser utifrån sina respektive ansvarsområden innebär det att huvudmannen och rektorn bör göra barnkonsekvensanalyser utifrån sina respektive ansvarsområden. Resultatet av analysen kan ge ett underlag inför beslut om förändringar. Vid huvudmannens analys är det centralt att det förs en dialog mellan huvudmannen och rektorn och vid rektorns analys att det förs en dialog mellan rektorn och personalen i fritidshemmet.

Lokaler och utemiljöer (punkten 2)

Skollagen anger att huvudmannen ska se till att eleverna erbjuds en god miljö och att det ska finnas de lokaler och den utrustning som behövs för att syftet med utbildningen ska kunna uppfyllas.³⁵ Av skollagen följer också att utbildningen i fritidshemmet ska utformas på ett sådant sätt att alla elever tillförsäkras en miljö som präglas av trygghet och studiero.³⁶ Lokalernas storlek och utformning, faktorer såsom luft, ljud och ljus samt valen av material behöver vara sådana att personalen i fritidshemmet kan bedriva en god pedagogisk verksamhet i en säker och hälsosam miljö. Miljöbalken ställer krav på inomhusmiljön i fritidshemmet.³⁷ Det är rektorn som ansvarar för att inomhusmiljön i lokalerna där verksamheten bedrivs är så bra att elevernas hälsa inte påverkas negativt när de är i lokalerna. Enligt egenkontrollförfordningen finns det även krav på att fritidshemmet genomför en dokumenterad egenkontroll i syfte att skapa en god miljö.³⁸

Miljöns utformning har betydelse för elevernas möjligheter att utvecklas. Huvudmannen och rektorn ansvarar för att se till att fritidshemmets lokaler ger utrymme för olika typer av verksamhet, såväl livliga aktiviteter som lugnare och mer rofyllda, i både större och mindre grupper. Det är viktigt att det finns naturliga avgränsade platser i fritidshemmet där eleverna kan vila, sitta och prata eller läsa och där ljudnivån kan hållas låg.³⁹ Rektorn behöver, i samråd med personalen i fritidshemmet, göra en över-

³⁵ 14 kap. 9 § skollagen.

³⁶ 5 kap. 3 § skollagen.

³⁷ Miljöbalk (SFS 1998:808).

³⁸ Förfordning (SFS 1998:901) om verksamhetsutövers egenkontroll.

³⁹ Skolinspektionen, 2010, *Kvalitet i fritidshem*, Kvalitetsgranskning, sid. 30.

syn av hur lokalerna kan användas för en varierad verksamhet som inrymmer bland annat lek, rörelse, stillhet och reflektion samt skapande verksamhet såsom drama, musik, dans, bild och form. Eleverna behöver också ha tillgång till en utemiljö som ger utrymme för olika aktiviteter, lek och rörelse.

En god pedagogisk miljö väcker elevernas nyfikenhet, intresse och lust att lära. Det är värdefullt att lokalerna utformas på ett sådant sätt att de gör det möjligt för eleverna att bryta med stereotypa föreställningar och normer, till exempel invanda könsmönster. Personalen behöver även föra en dialog med eleverna om vilka behov de har i verksamheten och hur de vill använda lokalerna.

Det är vanligt att fritidshemmen delar lokaler med förskoleklassen eller skolan. En förutsättning för att kunna ha flera verksamheter i gemensamma lokaler är att personalen i de olika verksamheterna, under ledning av rektorn, kommer fram till en överenskommelse om hur och när lokalerna kan utnyttjas under olika delar av dagen och under lov.

Kompetensutveckling för personalen (punkten 3)

Enligt skollagen ska huvudmannen se till att personalen ges möjlighet till kompetensutveckling. I läroplanen anges att det är rektorn som ansvarar för att personalen får den kompetensutveckling som krävs för att de ska kunna utföra sina uppgifter professionellt.⁴⁰

Det är viktigt att rektorn ser till att personalen i fritidshemmet får en kompetensutveckling som utgår från just fritidshemmets uppdrag och behov. Många arbetsuppgifter och verksamhetsområden är desamma för förskoleklassen, skolan och fritidshemmet, men personalen i fritidshemmet behöver även få möjlighet att utveckla sina kunskaper om och reflektera över det som är specifikt för fritidshemmet.

För att kunna tillhandahålla lämplig kompetensutveckling i förhållande till fritidshemmets uppdrag och behov är det nödvändigt att huvudmannen fortlöpande kartlägger och analyserar kompetensutvecklingsbehovet i nära samarbete med verksamheternas ledning och personal. Det är av vikt att kompetensutvecklingen utgår från behoven i det enskilda fritidshemmet samt från forskning och beprövad erfarenhet, för att på så sätt kunna bidra till en långsiktig och hållbar kvalitetsutveckling i verksamheten.

⁴⁰ Lgr 11, avsnitt 2.8.

Systematiskt kvalitetsarbete i fritidshemmet (punkten 4)

Enligt skollagen ska det bedrivas ett systematiskt kvalitetsarbete på huvudmanna- och skolenhetsnivå.⁴¹ Arbetet innebär att systematiskt och kontinuerligt följa upp verksamheten, analysera resultaten i förhållande till de nationella målen och utifrån det planera och utveckla utbildningen. Det systematiska kvalitetsarbetet ska dokumenteras.⁴² Dokumentationen gör det möjligt att regelbundet stämma av att kvalitetsarbetet leder till en utveckling mot målen.⁴³ Det är rektorn vid en skolenhet som ansvarar för att bedriva ett systematiskt kvalitetsarbete. Om fritidshemmet inte anordnas vid en skolenhet är det huvudmannen som avgör vem som är ansvarig för kvalitetsarbetet.⁴⁴

Granskningar visar att det i många fritidshem saknas ett systematiskt kvalitetsarbete på både huvudmanna- och skolenhetsnivå. I de fall där kvalitetsarbetet bedrivs i samverkan med skolan ligger fokus alltför ofta på skolans verksamhet.⁴⁵ I dessa fall behöver rektorn säkerställa att även fritidshemmets perspektiv får genomslag. Detta innebär att följa upp och utvärdera fritidshemmets måluppfyllelse, identifiera specifika utvecklingsområden samt synliggöra dessa i kvalitetsarbetet. Då blir det tydligt vad som kan prioriteras och utvecklas i fritidshemmet. (Läs mer om systematiskt kvalitetsarbetet i Skolverkets *Allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet*. Dessa allmänna råd gäller för fritidshemmet.)

En modell för resursfördelning (punkten 5)

Enligt skollagen ska kommunerna fördela resurser till utbildning inom skolväsendet efter elevernas olika förutsättningar och behov.⁴⁶ Fritidshemmet har, liksom förskoleklassen och skolan, ett kompensatoriskt uppdrag. Det innebär en strävan efter att uppväga skillnader i elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.⁴⁷ Det här får till följd att verksamheten i olika

⁴¹ 4 kap. 3–8 §§ skollagen.

⁴² 4 kap. 6 § skollagen.

⁴³ Skolverket, 2012, *Allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet*, sid. 11.

⁴⁴ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 309.

⁴⁵ Skolinspektionen, 2010, *Kvalitet i fritidshem*, Kvalitetsgranskning, sid. 32.

⁴⁶ 2 kap. 8 a § skollagen.

⁴⁷ 1 kap. 4 § skollagen.

fritidshem inte kan utformas på samma sätt överallt. Huvudmannen behöver därför använda en modell för resursfördelning som tar hänsyn till att olika fritidshem kräver olika resurser för att genomföra sitt uppdrag. En sådan modell bör ta hänsyn till upptagningsområdets socioekonomiska karaktär, elevernas ålder, personalens kompetens, lokalernas och utemiljöns utformning, elever med annat modersmål än svenska, elever i behov av särskilt stöd samt elevgruppernas sammansättning och storlek.

Skolverkets utvärderingar av kommunernas resursfördelning till grundskolan har visat att den i många fall sker schablonmässigt och inte utifrån en analys av verksamheternas förutsättningar och behov för att uppnå de nationella målen.⁴⁸ Om resurserna fördelas på detta schablonmässiga sätt påverkar det fritidshemmets förutsättningar att utföra sitt uppdrag. Det kan även få negativa konsekvenser för likvärdigheten i utbildningen mellan olika fritidshem, samt göra det svårt för verksamheterna att leva upp till sitt kompensatoriska uppdrag.

För att resurserna ska kunna fördelas utifrån verksamheternas förutsättningar och behov är det nödvändigt att huvudmannen och rektorn gör regelbundna uppföljningar och utvärderingar av verksamhetens kvalitet i relation till målen. På så sätt blir det möjligt att fördela resurserna i förhållande till de olika behov som eleverna i fritidshemmet har. Detta är möjligt att göra inom ramen för det systematiska kvalitetsarbetet.⁴⁹ Resultaten av dessa uppföljningar och utvärderingar blir därefter vägledande för hur resurserna fördelas.

Dialog om personaltäthet samt elevgruppernas sammansättning och storlek (punkten 6)

Det är huvudmannen som har det övergripande ansvaret för kvaliteten i fritidshemmet och för att fördela resurser i förhållande till de olika behov som finns på varje fritidshem.⁵⁰ I samband med resursfördelningen är det viktigt att huvudmannen och rektorn för en dialog om vad som är en lämplig personaltäthet samt lämpliga gruppstorlekar och gruppammansättningar på det enskilda fritidshemmet.

Det ingår i det systematiska kvalitetsarbetet att kontinuerligt

⁴⁸ Skolverket 2011, *Kommunalt huvudmannaskap i praktiken* samt Skolverket 2013, *Kommunernas resursfördelning till grundskolor*.

⁴⁹ 4 kap. 3–8 §§ skollagen.

⁵⁰ 2 kap. 8 a § skollagen.

följa hur personaltätheten samt elevgruppernas sammansättning och storlek påverkar verksamhetens kvalitet.⁵¹

Rektorns inblick i och kunskap om arbetet (punkten 7)

Det är rektorn för fritidshemmet som ansvarar för att leda och samordna det pedagogiska arbetet i fritidshemmet.⁵² För att kunna vara pedagogisk ledare och chef och medverka till att det pedagogiska arbetet i fritidshemmet utvecklas i riktning mot de nationella målen som de uttrycks i skollagen och läroplanen är det viktigt att rektorn har kunskap om fritidshemmets mål och uppdrag.

Huvudmannen ansvarar för att rektorn har den pedagogiska insikt som krävs för att kunna utveckla utbildningen i fritidshemmet.⁵³ Det är viktigt att huvudmannen för en återkommande dialog med rektorn om hans eller hennes verksamheter. Vid dessa tillfällen har huvudmannen en möjlighet att följa upp och säkerställa att fritidshemmet arbetar med utgångspunkt i skollagen och läroplanen samt att rektorn utifrån resultatet av dialogen vidtar lämpliga åtgärder för att utveckla verksamheten. Huvudmannen behöver också skaffa sig kännedom om hur fritidshemmets förutsättningar påverkar verksamhetens resultat och vilka åtgärder som krävs för att göra det möjligt att arbeta i riktning mot de nationella målen.⁵⁴

I huvudmannens roll ligger också att se till att rektorn ges förutsättningar att skaffa sig en inblick i och kunskap om arbetet i fritidshemmet. Rektorns kunskaper om arbetet är viktiga för att kunna kommunicera med medarbetarna om mål och visioner för verksamheten, fånga upp sådant som behöver utvecklas samt föra en dialog om lärandemiljön. Om rektorn bedriver ett aktivt och nära ledarskap skapar det goda förutsättningar för att utveckla verksamheten i riktning mot de nationella målen.

En planering för kompetensförsörjning (punkten 8)

En stor del av fritidshemmets verksamhet består av sådana målstyrda processer som i skollagen definieras som undervisning.⁵⁵

⁵¹ 2 kap. 8 a § skollagen.

⁵² 2 kap. 9 § skollagen.

⁵³ 2 kap. 11 § skollagen.

⁵⁴ Skolverket, 2012, *Allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet*, sid. 33.

⁵⁵ 1 kap. 3 § skollagen.

Begreppet undervisning ska ges en vid tolkning när det gäller fritidshemmet⁵⁶ där omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet. Det är huvudmannens ansvar att se till att det finns lärare i fritidshem eller fritidspedagoger i sådan omfattning att de kan bedriva och ansvara för undervisningen i fritidshemmet.⁵⁷

Personalens utbildning och kompetens är avgörande för kvaliteten i fritidshemmet. En god kvalitet förutsätter att det finns lärare i fritidshem och fritidspedagoger som kan leda och utveckla arbetet i enlighet med läroplanen samt omsätta kunskaper om aktuell forskning i den praktiska verksamheten. Då blir det möjligt att planera och genomföra en pedagogisk verksamhet som är anpassad till både den enskilda elevens och gruppens behov samt kritiskt granska och vidareutveckla verksamheten. Utbildad personal skapar goda förutsättningar att arbeta med samspillet och relationerna mellan eleverna i fritidshemmet samt att möta, stödja och stimulera dem i deras utveckling och lärande.

För att tillgodose behovet av lärare i fritidshem eller fritidspedagoger är det viktigt att ha en planering för kompetensförsörjning som handlar om att behålla de lärare i fritidshem eller fritidspedagoger som redan har en anställning i fritidshemmet, ge övrig personal möjlighet till vidareutbildning och även att prioritera lärare i fritidshem eller fritidspedagoger vid nyanställningar.

⁵⁶ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 633.

⁵⁷ Enligt 2 kap. 13 § skollagen ska huvudmannen använda legitimerade lärare för undervisningen. Fritidspedagoger får, på motsvarande sätt som lärare i fritidshem, bedriva och ansvara för undervisning i fritidshemmet. 2 kap. 15 och 17 §§ skollagen.

2. Rektorns pedagogiska ledarskap

AKTUELLA BESTÄMMELSER

De allmänna råden i denna del utgår från bestämmelser i skollagen och läroplanerna.⁵⁸

ALLMÄNNA RÅD

.....

Rektorn bör

1. utifrån fördelade resurser från huvudmannen anpassa gruppstorlek, personaltäthet och grupsammansättning så att fritidshemmet kan uppfylla sitt nationella uppdrag, och då väga in faktorer såsom
 - elevernas ålder
 - personalens kompetens
 - lokalernas och utemiljöns utformning
 - elever med annat modersmål än svenska
 - elever i behov av särskilt stöd
 - kontinuitet i elev- och personalgruppen
 - elevernas närvarotider,
 2. organisera verksamheten så att personalen i fritidshemmet ges utrymme att planera, följa upp och utveckla utbildningen,
 3. föra en kontinuerlig dialog med personalen i fritidshemmet om det dagliga arbetet samt om hur verksamheten kan bidra till ökad måluppfyllelse för eleverna,
 4. organisera verksamheten så att den stödjer samarbetsformer och erfarenhetsutbyten mellan personalen i fritidshemmet, förskoleklassen och skolan för att på så sätt kunna skapa ett helhetsperspektiv på elevens utveckling, lärande och utbildning, samt
 5. ta hänsyn till vårdnadshavares olika möjligheter att delta i och påverka verksamheten genom att se till att det finns olika former för information och inflytande.
-

⁵⁸ 2 kap. 9–10 §§, 3 kap. 4 §, 4 kap. 12–14 §§ och 14 kap. 9 § skollagen, Lgr 11 avsnitt 1, 2.4, 2.5 och 2.8.

KOMMENTARER

Gruppstorlek och personaltäthet (punkten 1)

I fritidshemmets verksamhet bedrivs elevernas utbildning i grupp. Detta innebär att eleverna lär och utvecklas i samspel med såväl andra elever som personalen i fritidshemmet.

Statistik visar att gruppstorlekarna i fritidshemmet under en lång tid fortlöpande ökat.⁵⁹ I en grupp som är för stor för att personalen ska kunna möta och uppfylla elevernas behov av nära relationer, trygghet och säkerhet riskerar de positiva effekterna av att vistas i grupp att bytas till sin motsats. Konsekvenserna av för stora elevgrupper har bland annat visat sig vara att relationerna mellan personalen och eleverna tenderar att bli ytliga och flyktiga, med stress och hög ljudvolym som en följd.⁶⁰ Allt för stora grupper kan dessutom bidra till en känsla av anonymitet och otrygghet, vilket i sin tur kan leda till ett aggressivt beteende eller andra yttringar såsom trötthet, nedstämdhet och håglöshet.⁶¹ I en elevgrupp med många elever och lite personal blir förutsättningarna också sämre för dialog, vilket kan leda till en envägskommunikation som till största delen består av att personalen säger till eleverna vad de ska göra och inte göra.⁶² Stora elevgrupper får även negativa konsekvenser för lärarna i fritidshem samt fritidspedagogerna och deras möjlighet att bedriva en verksamhet som ligger i linje med deras utbildning, pedagogiska ambitioner och yrkeskunnande.⁶³

Det är således viktigt att gruppens sammansättning och storlek möjliggör ett gruppinriktat arbetssätt som tillgodoser både den enskilda elevens och gruppens behov samt främjar ett positivt samspel mellan eleven och gruppen. Gruppstorleken behöver också vara sådan att elevernas trygghet och säkerhet kan tillgodoses genom att personalen har möjlighet att ha en god uppsikt över gruppen.

Det finns inte någon bestämd gruppstorlek, gruppsamman-

⁵⁹ Denna utveckling syns bland annat i Skolverkets lägesbedömningar 2002 till och med 2013, samt i Skolverket, 2013, *Föräldrars val och inställning till förskola och fritidshem*.

⁶⁰ Skolinspektionen, 2010, *Kvalitet i fritidshem*, Kvalitetsgranskning, sid. 32.

⁶¹ Ellneby, Y., 1999, *Om barn och stress – och vad vi kan göra åt det*, Stockholm: Natur & Kultur.

⁶² Skolverket, 2003, *Gruppstorlekar och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem*, sid. 38.

⁶³ Skolverket, 2011, *Fritidshemmet. Lärande i samspel med skolan*, sid. 18.

sättning eller personaltäthet som är optimal i alla sammanhang. Däremot finns det vissa generella faktorer som är viktiga att rektorn beaktar vid sammansättningen av grupper och avvägningar kring personaltäthet. Dit hör elevernas ålder, personalens kompetens, lokalernas och utemiljöns utformning, elever i behov av särskilt stöd, elever med annat modersmål än svenska, kontinuiteten i elev- och personalgruppen samt elevernas närvarotider.

Svensk och internationell forskning tyder på att yngre elever, elever i behov av särskilt stöd och socialt missgynnade elever gynnas mer än andra av att vara i mindre grupper.⁶⁴ Elever med annat modersmål än svenska gynnas också av att vistas i mindre grupper där förutsättningarna är större att möta varje elev där hon eller han befinner sig i sitt lärande. Personalens kompetens och förhållningssätt har stor betydelse, där välutbildad och erfaren personal skapar förutsättningar för goda samspel och relationer i elevgruppen.

Generellt är gruppstorleken mer avgörande för den pedagogiska kvaliteten än vad personaltätheten är. Det innebär att mindre grupper är att föredra framför större grupper, även om personaltätheten per elev är densamma.⁶⁵ Ju fler eleverna är i en grupp, desto svårare blir det för dem att överblicka och hantera mängden relationer i gruppen.

De avvägningar som rektorn gör kring elevgruppernas storlek och sammansättning samt personaltätheten ska alltid ske med utgångspunkt i vad som är lämpligt med hänsyn till elevernas behov.

Utrymme att planera, följa upp och utveckla utbildningen (punkten 2)

Det är rektorns ansvar att se till att personalen i fritidshemmet kan arbeta i riktning mot de nationella målen. Rektorn behöver därför skapa tid och utrymme för personalen i fritidshemmet att, enskilt och tillsammans med arbetslaget, kontinuerligt planera, följa upp och utveckla utbildningen. Det är också betydelsefullt att rektorn ser till att planeringstiden för fritidshemmets

⁶⁴ Skolverket, 2003, *Gruppstorlekar och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem*, sid. 47.

⁶⁵ Ibid.

verksamhet inte påverkas negativt på grund av att personalen i fritidshemmet har uppdrag i förskoleklassen eller skolan.⁶⁶

Kontinuerlig dialog med personalen i fritidshemmet (punkten 3)

Forskning visar att vid sidan av lärarnas kompetens och förmåga är ett kvalificerat ledarskap bland det viktigaste för att ge eleverna en bra utbildning.⁶⁷ Skolinspektionens granskningar har visat att rektorn behöver stärka sin roll som pedagogisk ledare för fritidshemmets verksamhet. I en stor andel granskade fritidshem behöver rektorn bli mer förtrogen med både fritidshemmets uppdrag och den dagliga verksamheten för att kunna bidra till det pedagogiska utvecklingsarbetet.⁶⁸

Ett nära ledarskap bygger på att rektorn kontinuerligt för en dialog med personalen i fritidshemmet om det dagliga arbetet och om hur verksamheten kan bidra till ökad måluppfyllelse för eleverna. En kontinuerlig dialog ger rektorn insikt i verksamheten och underlättar för honom eller henne att ge personalen adekvat stöd och återkoppling i deras arbete. Det senare kan bland annat innebära att kommunicera med medarbetarna om hur deras sätt att arbeta och använda lärandemiljöerna gör att eleverna kan utvecklas i riktning mot målen i läroplanen. Rektorn kan vid dessa tillfällen även fånga upp sådant som behöver utvecklas i verksamheten.

En organisation som stödjer ett helhetsperspektiv på elevens utveckling, lärande och utbildning (punkten 4)

Enligt skollagen ska utbildningen utgå från barnets bästa och en helhetssyn på eleven och elevens behov.⁶⁹ En helhetssyn innebär bland annat att utgå från att lärandet sker i alla situationer under hela dagen.⁷⁰ Det förutsätter en god kännedom hos personalen i fritidshemmet om i vilka olika sammanhang eleven och elevgruppen befinner sig under en dag.

⁶⁶ Andersson, B., 2013, *Nya fritidspedagoger. I spänningsfältet mellan tradition och nya styrformer*, Umeå: Umeå universitet, sid. 116, 161 och 166.

⁶⁷ Skolinspektionen, 2010, *Framgång i undervisningen. En sammanställning av forskningsresultat som stöd för granskning på vetenskaplig grund i skolan*, sid. 12.

⁶⁸ Skolinspektionen, 2010, *Kvalitet i fritidshem*, Kvalitetsgranskning, sid. 19.

⁶⁹ 1 kap. 10 § och 14 kap. 2 § skollagen.

⁷⁰ Rohlin, M. (red.), 2013, *Meningskapande fritidshem*, Lund: Studentlitteratur, sid. 24.

Fritidshemmen har under senare år knutits allt närmare förskoleklassen och skolan. Verksamheterna har hos många huvudmän samordnats organisatoriskt genom lokalintegrering och gemensam arbetsledning.⁷¹ Integration och samverkan mellan fritidshemmet och skolan är viktigt och det tydliggörs i skollagen där det framgår att utbildningen i fritidshemmet ska komplettera utbildningen i de olika skolformerna, både tids- och innehållsmässigt.⁷²

I läroplanen betonas att det ska utvecklas samarbetsformer mellan förskoleklassen, skolan och fritidshemmet för att berika varje elevs mångsidiga utveckling och lärande.⁷³ Själva syftet med att införa förskoleklassen var att stödja och stimulera en fortsatt integrering mellan de olika verksamheterna.⁷⁴

Det är rektorns ansvar att skapa en organisation som gör det möjligt för fritidshemmet, förskoleklassen och skolan att samarbeta och utbyta erfarenheter. Då kan personalen i fritidshemmet, förskoleklassen och skolan utveckla ett helhetsperspektiv på elevens utveckling och utbildning. Ett sådant helhetsperspektiv ger goda förutsättningar för fritidshemmet att skapa en trygg och god miljö för eleverna. Fritidshemmet kan då på ett bra sätt bidra till elevernas utveckling. Därmed kan förutsättningarna öka för en högre måluppfyllelse i både fritidshemmet, förskoleklassen och skolan.

I samverkan mellan fritidshemmet, förskoleklassen och skolan är det av vikt att rektor för bästa resultat ser till att det finns en gemensam och strukturerad planeringstid för fritidshemmets personal och berörda lärare i skolan. Under en sådan gemensam tid finns det goda tillfällen att utbyta erfarenheter och utveckla formerna för samarbetet. Personalen i fritidshemmet har då en möjlighet att få insikt i förskoleklassens och skolans verksamhet, till exempel vilka områden som eleverna för närvarande arbetar med och hur elevens och elevgruppens aktuella situation ser ut. På motsvarande sätt kan lärarna i skolan få en bild av hur eleverna fungerar på fritidshemmet och vad som är aktuellt i

⁷¹ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 403.

⁷² Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 402 samt 403.

⁷³ Lgr 11, avsnitt 2.5.

⁷⁴ Prop. 1997/98:94, *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet m.m.*, sid. 16.

den verksamheten. I detta samarbete är det väsentligt att rektorn skapar förutsättningar för ömsesidighet och jämbördighet i samarbetet mellan olika personalkategorier, där eleven står i fokus för samarbetet.

Skollagens bestämmelser om särskilt stöd gäller även för fritidshemmet. Detta förutsätter ett samarbete mellan fritidshemmet och förskoleklassen eller skolan när behovet av särskilt stöd utreds i någon av verksamheterna, så att personalen beaktar samtliga omständigheter för eleven. Detta gäller även om verksamheterna har olika huvudmän.⁷⁵ När åtgärder utarbetas för tiden i fritidshemmet är det nödvändigt att dessa är anpassade till elevens specifika behov av särskilt stöd i den miljön. (Läs mer om arbetet med stödåtgärder i Skolverkets *Allmänna råd om arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*. Dessa allmänna råd gäller för fritidshemmet⁷⁶). I de fall som personalen i fritidshemmet misstänker att ett barn far illa behöver de, i likhet med all personal som arbetar i verksamheter med barn och ungdomar, anmäla detta enligt socialtjänstlagen.⁷⁷

Det är värdefullt att personalen i fritidshemmet får relevant kännedom om elevernas skriftliga individuella utvecklingsplaner och de åtgärdsprogram som har upprättats inom ramen för förskoleklassens eller skolans verksamhet. Personalen i fritidshemmet får då en god insikt i elevernas utvecklingsbehov och kan ta tillvara situationer som uppstår i vardagen för att på ett positivt sätt stödja elevernas måluppfyllelse. I många fall är det också betydelsefullt för eleven att personalen i fritidshemmet får möjlighet att delta och bidra med sin kompetens och erfarenhet vid utformandet av dessa dokument. Personalen i fritidshemmet kan då bidra med kompletterande perspektiv och erfarenheter av eleven i en annan miljö än förskoleklassen eller skolan.

Rektorn kan organisera arbetet så att fritidshemmets personal även arbetar i förskoleklassen eller skolan. Detta gör det möjligt att integrera fritidspedagogisk verksamhet med undervisning under schemalagd tid inom skolans ram.⁷⁸ I de fall där persona-

⁷⁵ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 407.

⁷⁶ Skolverket, 2013, *Allmänna råd om arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*.

⁷⁷ 14 kap. 1 § socialtjänstlagen samt 29 kap. 13 § skollagen.

⁷⁸ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 403.

len i fritidshemmet även tjänstgör i förskoleklassens eller skolans verksamhet är det av vikt att rektorn är tydlig med deras roller och uppdrag. Om det råder otydligheter omkring detta kan det uppstå olika förväntningar hos respektive yrkeskategori på vad personalen i fritidshemmet kan bidra med, vilket kan leda till att kompetensen hos fritidshemmets personal inte tas tillvara fullt ut. Det är värdefullt att rektorn ser till att skapa utrymme för gemensamma pedagogiska diskussioner mellan personalen i fritidshemmet och i skolan, utöver planeringen av den dagliga verksamheten.

Rektorn behöver även skapa utrymme för personalen i fritidshemmet att, i de fall då de även tjänstgör i förskoleklassen eller skolan, kunna ställa om mellan de olika uppdragen. Det är nödvändigt att personalen får möjlighet att ta emot eleverna på ett välkomnande sätt när verksamheten i fritidshemmet tar vid, till exempel genom att förbereda aktiviteter och material.

Det är också viktigt att rektorn skapar en organisation för erfarenhetsutbyte i samband med elevernas övergång från förskolan till förskoleklassen eller skolan och fritidshemmet. I samband med dessa övergångar framgår det av läroplanen att skolan och fritidshemmet ska sträva efter att nå ett förtroendefullt samarbete med förskolan, samt att personalen ska utbyta kunskaper och erfarenheter med den personal som arbetar i förskolan.⁷⁹

Olika former för information och inflytande (punkten 5)

Av skollagen följer att elevernas vårdnadshavare ska erbjudas möjlighet till inflytande över utbildningen i fritidshemmet. För att ge alla elevers vårdnadshavare tillfälle att ta del av information och utöva sitt inflytande är det viktigt att denna möjlighet ges i olika former. Det är enligt läroplanen rektorn som har ett särskilt ansvar för att formerna för samarbete mellan skolan och hemmen utvecklas och att föräldrarna får information om skolans mål och sätt att arbeta.⁸⁰

Rektorn är ansvarig för att det inom varje skolenhet finns ett eller flera forum för samråd. I de fall som fritidshemmet, förskoleklassen och skolan har ett gemensamt forum för samråd är det av vikt att se till att den information och de frågor som tas upp i forumet kan handla om alla dessa tre verksamheter.

⁷⁹ Lgr 11, avsnitt 2.5.

⁸⁰ Lgr 11, avsnitt 2.8.

Forum för samråd har två huvuduppgifter. Den ena är att vara en arena för att ge elevernas vårdnadshavare möjlighet att föra fram förslag och synpunkter i olika frågor. I ett sådant forum ska inte frågor som berör enskilda elever, vårdnadshavare och personal behandlas.⁸¹ Den andra huvuduppgiften är att ge information om kommande beslut i frågor som kan påverka eleverna och är av intresse för vårdnadshavarna. På så vis får vårdnadshavarna en möjlighet att påverka besluten i så god tid och i sådan ordning att det innebär en reell möjlighet till inflytande.

⁸¹ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 314.

3. Lärande i fritidshemmet

AKTUELLA BESTÄMMELSER

De allmänna råden i denna del utgår från bestämmelser i skollagen och läroplanerna.⁸²

ALLMÄNNA RÅD

Personalen i fritidshemmet bör

1. inventera vilka behov och intressen eleverna i den aktuella elevgruppen har för att kunna erbjuda dem en meningsfull och varierad verksamhet,
2. välja aktiviteter, arbetssätt och arbetsformer som ger eleverna en möjlighet att utvecklas i riktning mot de övergripande målen i läroplanens andra del,
3. ge eleverna möjlighet till nya och fördjupade kunskaper och erfarenheter över tid genom att skapa en progression i verksamheten, samt
4. utgå från samspelet i gruppen för att utveckla elevernas förmåga att kommunicera samt lyssna till, tolka och förstå andras synpunkter och deras sätt att uttrycka sig.

KOMMENTARER

En meningsfull och varierad verksamhet (punkten 1)

Fritidshemmet ska enligt skollagen erbjuda eleverna en meningsfull fritid och rekreation samt stimulera deras utveckling och lärande.⁸³ Eleverna har möjlighet att uppleva fritiden som meningsfull när verksamheten är trygg och stimulerande samt formas utifrån deras ålder, mognad, behov, intressen och erfarenheter. En förutsättning för att eleverna ska uppleva meningsfullhet är att de görs delaktiga och får inflytande över utformningen av verksamheten.⁸⁴

Genom att inventera vilka behov och intressen eleverna i den aktuella elevgruppen har, kan personalen få bättre förut-

⁸² 1 kap. 10 §, 3 kap. 3 §, 4 kap. 9 § och 14 kap. 2 § skollagen samt Lgr 11, avsnitt 1, 2.1, 2.2, 2.3, 2.5 och 2.6.

⁸³ 14 kap. 2 § skollagen.

⁸⁴ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 404.

sättningar att erbjuda eleverna en meningsfull och varierad fritid. Inventeringen av elevernas behov ger även fritidshemmet en möjlighet att arbeta med det så kallade kompensatoriska uppdraget i skollagen. Detta innebär att sträva efter att uppväga de skillnader som finns mellan elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.⁸⁵

Elevernas behov kan skifta över tid och därför är det värdefullt för personalen att känna till var eleverna befinner sig i sin utveckling och vad de är intresserade av. Den vetskapen utgör, tillsammans med målen och riktlinjerna i läroplanen, ett underlag för personalens planering av verksamheten. Personalen kan informera sig om elevernas behov och intressen på flera sätt, till exempel genom informella och formella samtal med eleverna, i samband med demokratiska forum och vid observationer av eleven och elevgruppen.

Personalen i fritidshemmet kan använda kunskaperna om elevernas behov och intressen på flera sätt. Dels kan personalen låta kunskapen ligga till grund för planeringen av aktiviteterna i verksamheten, dels kan vetskapen om elevernas behov och intressen utgöra ett underlag för att erbjuda andra alternativ än de som eleverna normalt väljer. Aktiviteterna på fritidshemmet behöver bidra till att utmana eleverna samt ge dem möjlighet att fördjupa och utvidga sina kunskaper och erfarenheter. Eleverna kan på så sätt få möjlighet att pröva på aktiviteter och använda sig av förmågor som de inte tidigare har erfarenhet av eller känner sig osäkra på. Därigenom får eleverna en möjlighet att skapa meningsfullhet i nya, eller för dem tidigare ovana, situationer och aktiviteter.

För att kunna möta och utmana varje elev i sin utveckling är det nödvändigt att personalen får en bild av hur eleverna väljer bland de aktiviteter som fritidshemmet erbjuder. Det innebär till exempel att observera vilka som väljer vad, om de väljer samma eller olika aktiviteter från gång till gång, om de är tillsammans med olika kamrater eller alltid med samma, om de väljer mot bakgrund av traditionella könsroller eller om någon aldrig väljer vissa aktiviteter. Det är viktigt att ge alla elever oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck lika stort utrymme i verksamheten samt att tillämpa ett normkritiskt arbetssätt när det gäller alla diskrimineringsgrunder. Det senare kan till

⁸⁵ 1 kap. 4 § skollagen.

exempel innebära att arbeta aktivt för att motverka att eleverna gör traditionella könsbundna val av aktiviteter. I de fall som det finns elever med funktionsnedsättningar i gruppen behöver personalen väga in vilka behov som eleverna har i den dagliga verksamheten för att så långt som möjligt kunna motverka konsekvenserna av funktionsnedsättningarna. Därigenom kan alla elever ges möjlighet att delta på samma villkor och utvecklas så långt som möjligt.

Att eleverna har möjlighet att påverka och välja vad de vill göra i fritidshemmet är inte detsamma som att de alltid får bestämma vilka aktiviteter de vill ägna sig åt. För att eleverna ska uppleva att de har inflytande är det dock viktigt att personalen i fritidshemmet lyssnar på deras önskemål och åsikter, tar ställning till dessa samt kommunicerar med eleverna så att de förstår personalens prioriteringar och ställningstaganden.

Leken kan bidra till att skapa meningsfullhet för eleverna och den har en central plats i fritidshemmets verksamhet. I leken kan eleverna bland annat bearbeta intryck, utveckla fantasi och kreativitet och utveckla sin samarbets- och kommunikationsförmåga. Leken ger även eleverna möjlighet att öva sig i turtagning, samförstånd, koncentration och uthållighet. Det här är erfarenheter och förmågor som i förlängningen kan bidra till ökad målpuffyllelse för eleverna. Det är värdefullt att det finns utrymme för både elevernas egna lekar och för lekar som är initierade av personalen. Då eleverna leker på eget initiativ behöver personalen ha en tydlig roll, vilket kan vara allt ifrån att observera grupprocessen och minimera sådant som stör till att stödja elever att komma in i leken eller att tillföra något nytt i syfte att utveckla den.

Planering i riktning mot ökad målpuffyllelse (punkten 2)

Det är lärare i fritidshem och fritidspedagoger som ansvarar för undervisningen i fritidshemmet och det är deras uppdrag att se till att arbetet bedrivs med utgångspunkt i läroplanen. För att få till stånd en målstyrd verksamhet behöver personalen i fritidshemmet utgå från läroplanens första och andra del när de planerar undervisningen. Det är inte tillräckligt att endast planera olika aktiviteter, till exempel en skapande verksamhet eller en rörelseaktivitet, och sedan utvärdera aktiviteten. Då kommer planeringen och utvärderingen att inriktas mer på vad man gör, det vill säga själva aktiviteten, än vilket syftet är med verksam-

heten och vilka mål i läroplanen som eleverna ska ges möjlighet att utvecklas i riktning mot.

Målen i läroplanen handlar till exempel om att eleverna kan ”lösa problem och omsätta idéer i handling på ett kreativt sätt”, ”lära, utforska och arbeta både självständigt och tillsammans med andra”, eller att eleverna ”har kunskap om demokratins principer och utvecklar sin förmåga att arbeta i demokratiska former”.⁸⁶

Genom att synliggöra exempelvis dessa mål blir det därefter möjligt att ställa sig frågan: Hur kan man se eller veta att fritidshemmet bidrar till att eleverna kan lösa problem, lära tillsammans med andra eller utvecklar sin förmåga att arbeta i demokratiska former? Svaret på den frågan är vad planeringen, uppföljningen och utvärderingen sedan kan riktas mot.⁸⁷

Personalen i fritidshemmet ska även arbeta utifrån riktlinjerna i läroplanen för att ge eleverna möjlighet att utvecklas i riktning mot läroplanens mål. Det kan till exempel innebära att ”verka för att flickor och pojkar får ett lika stort inflytande över och utrymme i undervisningen” eller att ”verka för att utveckla kontakter med kultur- och arbetsliv, föreningsliv samt andra verksamheter utanför skolan som kan berika den som en lärande miljö”.⁸⁸

Verksamheten i fritidshemmet ska enligt skollagen komplettera förskoleklassen, skolan och vissa särskilda utbildningsformer.⁸⁹ En gemensam syn på lärande i de olika skolformerna utgör dock inget hinder för att beakta fritidshemmets egenart.⁹⁰ Fritidshemmet kan genom att arbeta med en utforskande, laborativ och praktisk metodik bidra till elevernas måluppfyllelse i både fritidshemmet och skolan. Den forskning som många gånger har gjorts för att finna former för att optimera lärandet i skolan har visat sig stämma väl med hur man redan arbetar eller strävar mot att arbeta i fritidshemmen.⁹¹

⁸⁶ Lgr 11, avsnitt 2.2.

⁸⁷ Håkansson, J., 2013, *Systematiskt kvalitetsarbete i förskola, skola och fritidshem*, Lund: Studentlitteratur, sid. 39.

⁸⁸ Lgr 11, avsnitt 2.3 och 2.6.

⁸⁹ 14 kap. 2 § skollagen.

⁹⁰ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 404.

⁹¹ Pihlgren, A. S. (red.) 2013, *Fritidshemmets didaktik*, Lund: Studentlitteratur, sid. 73.

Genom att eleverna möter en variation av aktiviteter, arbets-sätt och arbetsformer i fritidshemmet kan deras lärande och utveckling stimuleras i en annan lärmiljö och i andra situationer än de som förskoleklassen och skolan erbjuder. Fritidshemmet och förskoleklassen respektive skolan kompletterar därmed varandra, vilket innebär att verksamheterna kan bidra till att stimulera elevernas utveckling av normer, värden, kunskaper samt ansvarstagande och inflytande.

Nya och fördjupade kunskaper och erfarenheter (punkten 3)

Det är viktigt att verksamheten i fritidshemmet anpassas till den aktuella elevgruppens behov, med hänsyn tagen till att det kan vara stora ålderskillnader i gruppen. Det kan vara befogat att särskilt uppmärksamma de yngsta och de äldsta elevernas behov när personalen planerar och utformar verksamheten. Alla elever behöver stöd och utmaningar utifrån den nivå som de befinner sig på och det är personalens uppgift att sträva efter att verksamheten upplevs som stimulerande av alla elever.⁹²

Det är nödvändigt att det finns en progression i verksamheten över tid för att eleverna ska få möjlighet till nya och fördjupade kunskaper och erfarenheter samt ett successivt ökat ansvar. Eleverna behöver uppleva att de utvecklas och utmanas i verksamheten genom åren och inte är hänvisade till liknande aktiviteter och utbud från år till år. På så sätt går det att bevara deras glädje och entusiasm inför att lära sig och ta itu med nya utmaningar. Det är också viktigt att elevernas ansvar och inflytande ökar med stigande ålder och mognad.

I samband med att eleverna slutar i fritidshemmet är det värdefullt att personalen förbereder eleverna inför detta. Det kan bland annat innebära att stödja elevernas kontakter med det omgivande föreningslivet samt, i förekommande fall, förbereda eleverna inför en övergång till öppen fritidsverksamhet.⁹³

⁹² Skolinspektionen, 2010, *Kvalitet i fritidshem*, Kvalitetsgranskning, sid. 31.

⁹³ Från och med höstterminen det år då eleven fyller tio år får öppen fritidsverksamhet erbjudas i stället för fritidshem, om eleven inte på grund av fysiska, psykiska eller andra skäl är i behov av sådant särskilt stöd i sin utveckling som endast kan erbjudas i fritidshem. Dessa bestämmelser återfinns i 14 kap. 7 § skollagen.

Att resonera, lyssna till samt tolka och förstå vad andra uttrycker (punkten 4)

Enligt skollagen ska fritidshemmet främja allsidiga kontakter och social gemenskap.⁹⁴ Elevernas utveckling och socialisation sker i grupp och det är också inom gruppen som sociala normer och värden prövas och utvecklas. I fritidshemmet ska stor vikt läggas vid att uppmuntra eleverna att i samspel med kamrater utveckla sin sociala kompetens.⁹⁵

Samtidigt som elevgruppen kan fungera som en arena för social gemenskap, utveckling och lärande är det emellertid också naturligt att det uppstår konflikter i alla grupper. Dessa kan ha sitt ursprung i olika uppfattningar, men det kan också handla om rena missförstånd eller hur någon har uttryckt sig. Det avgörande för hur konflikter utvecklas är hur den enskilda individen lär sig att kommunicera och hantera sådana situationer. Av riktlinjerna i läroplanen följer att personalen i fritidshemmet ska ”öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem” samt ”klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet”.⁹⁶ I fritidshemmet har personalen många möjligheter att utgå från situationer och samtal som uppstår i gruppen, för att på ett medvetet sätt stödja elevernas förmåga att resonera och argumentera med andra utifrån olika ståndpunkter. På så sätt kan konflikter i gruppen användas för att utveckla elevernas förmåga att lösa meningsmotsättningar på ett respektfullt och konstruktivt sätt, istället för genom olika former av maktutövande eller våld.

Elevers kommunikation är inte alltid verbal och eleverna i en grupp har olika förutsättningar att på ett nyanserat sätt kunna formulera vad de känner, anser och behöver. Därför är det av vikt att personalen i fritidshemmet lyssnar in och tolkar det som eleverna vill uttrycka och hjälper dem att sätta ord på sina känslor, åsikter och behov. Det är viktigt att vara uppmärksam på att aktiviteter i stora grupper kan försvåra den här möjligheten att lyssna in och stödja elevernas förmåga att uttrycka sig. När verksamheten bedrivs i stora grupper finns till exempel risken att

⁹⁴ 14 kap. 2 § skollagen.

⁹⁵ Prop. 2009/10:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, sid. 404.

⁹⁶ Lgr 11, avsnitt 2.1.

det är de mest högljudda eleverna som får möjlighet att komma till tals, medan de mer tystlåtna eleverna förbises.

Språk och tänkande hör samman och det är betydelsefullt att ha ett rikt och varierat språk för att kunna förstå och verka i ett samhälle där kulturer, livsåskådningar, generationer och språk möts. I sameskolan och specialsolan finns dessutom ett tvåspråkighetsuppdrag vilket innebär att fritidshemmet kopplade till dessa verksamheter behöver arbeta särskilt med fokus på elevernas utveckling mot tvåspråkighet. I arbetet med elever från grundskolan har personalen i fritidshemmet många möjligheter att stödja elevernas kommunikationsförmåga på både verbala och på andra sätt.

Arbetet med elevernas kommunikationsförmåga kan bidra till att eleverna utvecklas mot flera av målen i läroplanens andra del, bland annat att kunna ”göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter” eller att kunna ”samspeja i möten med andra människor utifrån kunskap om likheter och olikheter i livsvillkor, kultur, språk, religion och historia.”⁹⁷ Det är en viktig lärdom att förstå bakgrunden till att andra har en annan uppfattning än en själv. Att lära sig att lyssna till en annan människas erfarenheter, känslor och behov stärker den empatiska förmågan, ger nya insikter och kan leda till bättre förutsättningar att hitta gemensamma lösningar.⁹⁸ I en miljö där olikheter i gruppen ses som något naturligt och självklart får eleverna i förlängningen en möjlighet att utveckla förståelse och respekt för olika sätt att tänka och vara.

Personalen i fritidshemmet behöver vara uppmärksamma på om det förekommer olika former av diskriminering, trakasserier eller annan kränkande behandling i verksamheten. Detta gäller även om personalen får kännedom om att detta förekommer i digitala miljöer där eleverna vistas. I dessa fall är det nödvändigt att personalen vidtar åtgärder för att förebygga och motverka detta.⁹⁹ (Läs mer om hur detta arbete kan bedrivas i Skolverkets *Allmänna råd om arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*. Dessa allmänna råd gäller för fritidshemmet.)

⁹⁷ Lgr 11, avsnitt 2.2.

⁹⁸ Rosenberg, B. Marshall, 2003, *Nonviolent communication*, Friare Liv.

⁹⁹ Skolverket, 2012, *Allmänna råd om arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*.

4. Samverkan med hemmet

AKTUELLA BESTÄMMELSER

De allmänna råden utgår från bestämmelser i skollagen och läroplanerna.¹⁰⁰

ALLMÄNNA RÅD

.....

Personalen i fritidshemmet bör

1. informera och föra en dialog med elevens vårdnadshavare om hur aktiviteterna i fritidshemmet leder fram till syftet och målen med fritidshemmets verksamhet, och
 2. erbjuda eleven och elevens vårdnadshavare samtal om elevens trivsel, lärande och utveckling i fritidshemmet, antingen tillsammans med personalen i förskoleklassen eller skolan, eller enskilt i fritidshemmet.
-

KOMMENTARER

Informera om verksamheten (punkten 1)

Enligt läroplanen ska de olika utbildningsverksamheterna klargöra för eleverna och elevernas vårdnadshavare vilka mål utbildningen har, samt vilka rättigheter och skyldigheter eleverna och deras vårdnadshavare har. Av läroplanen följer också att det är en förutsättning att fritidshemmet är tydligt i fråga om mål, innehåll och arbetsformer för att eleverna och deras vårdnadshavare ska ha möjlighet att påverka och utöva inflytande.¹⁰¹

Enligt skollagen ska elevernas vårdnadshavare ges möjlighet att delta i det systematiska kvalitetsarbetet samt medverka i forum för samråd.¹⁰² I dessa sammanhang har vårdnadshavarna möjlighet att föra fram förslag och synpunkter på verksamheten i fritidshemmet. Många gånger får även elevernas vårdnadshavare också möjlighet att lämna sina synpunkter på verksamheten i brukarundersökningar som är vanligt att huvudmännen använder sig av.

¹⁰⁰ 3 kap. 4 §, 4 kap. 9 § och 12–14 §§ skollagen samt Lgr 11, avsnitt 1 och 2.4.

¹⁰¹ Lgr 11, avsnitt 1.

¹⁰² 4 kap. 4 § och 13 § skollagen.

Det är viktigt att personalen i fritidshemmet informerar elevernas vårdnadshavare om fritidshemmets syfte och mål, samt hur personalen i fritidshemmet konkretiserar målen i det pedagogiska arbetet. När elevernas vårdnadshavare har fått den informationen vet de vad som är möjligt att förvänta sig av fritidshemmet. Då kan de lättare sätta in det som sker i verksamheten i ett sammanhang, till exempel urskilja det underliggande syftet bakom olika aktiviteter.

Den här typen av information kan förmedlas i olika sammanhang och former. I samband med att vårdnadshavarna hämtar och lämnar eleverna finns det naturliga tillfällen till informationsutbyte och dialog. Information kan också lämnas till exempel vid föräldramöten eller i form av utställningar i verksamheten. Andra former för samverkan och dialog kan till exempel vara vid enskilda samtal, gemensamt fika eller öppet hus i verksamheten.

Samtal om elevens trivsel, lärande och utveckling (punkten 2)

Personalen i fritidshemmet ansvarar för att ta initiativ till och vara drivande i arbetet med att få till stånd ett förtroendefullt, öppet och respektfullt samarbete med elevernas vårdnadshavare. Ett gott samarbete mellan hemmen och fritidshemmet ger eleverna en möjlighet att uppleva kontinuitet i tillvaron.

Om fritidshemmet arbetar tillsammans med förskoleklassen eller skolan är det en fördel om personalen från de båda verksamheterna genomför samtal med elevens vårdnadshavare gemensamt, till exempel i samband med elevens utvecklingssamtal i förskoleklassen eller skolan. Detta gör det möjligt för eleven och elevens vårdnadshavare att få en samlad bild av elevens hela skolsituation vid ett och samma tillfälle. Gemensamma samtal kan också bidra till att skapa ett helhetsperspektiv på elevernas utveckling, lärande och utbildning för personalen i de olika verksamheterna. Om fritidshemmet och förskoleklassen eller skolan inte erbjuder gemensamma samtal med eleverna och deras vårdnadshavare, bör fritidshemmet erbjuda eleven och elevens vårdnadshavare samtal om elevens trivsel, utveckling och lärande enskilt i fritidshemmet.

Samtalen med hemmet behöver bygga på en bred och nyanserad bild av elevens trivsel, utveckling och lärande och på vilket sätt verksamheten i fritidshemmet bidrar till detta. Det är viktigt att elevens utveckling sätts i ett vitt pedagogiskt och socialt

sammanhang, och att eleven vid dessa samtal inte jämförs med någon annan än sig själv. Det är centralt att samtalen utformas på ett sådant sätt att eleven är delaktig och att kommunikationen sker i samverkan med eleven. I dialogen med fritidshemmet har vårdnadshavaren möjlighet att bidra med sina kunskaper om och erfarenheter av sitt barn, samt information om sådant som kan påverka elevens situation i fritidshemmet. Dialogen mellan hemmet och fritidshemmet ger personalen en möjlighet att utgå från elevens behov, förutsättningar, erfarenheter, önskemål och synpunkter vid planeringen av verksamheten.

Referenser

Lagar

Skollagen (SFS 2010:800).

Miljöbalk (SFS 1998:808).

Socialtjänstlagen (SFS 2001:453).

Förordningar

Förordningen (SFS 1998:901) om verksamhetsutövares egenkontroll.

Förordningen (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet.

Förordningen (SKOLFS 2010:250) om läroplan för specialskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet i vissa fall.

Förordningen (SKOLFS 2010:251) om läroplan för sameskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet i vissa fall.

Förordningen (SFS 2011:326) om behörighet och legitimation för lärare och förskollärare.

Förarbeten

Regeringens proposition 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet.*

Regeringens proposition 2013/14:148 *Vissa skollagsfrågor.*

Skolverkets allmänna råd

Skolverkets allmänna råd (SKOLFS 2012:10) *Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling.*

Skolverkets allmänna råd (SKOLFS 2012:98) *Systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet.*

Skolverkets allmänna råd (SKOLFS 2013:8) *Arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram.*

Övrigt

Andersson, B., 2013, *Nya fritidspedagoger. I spänningsfältet mellan tradition och nya styrformer*, Umeå: Umeå universitet.

Barnombudsmannen, 2013, *Uppnå kvalitet i beslut som rör barn och unga*, Faktablad 2013.

Ellneby, Y., 1999, *Om barn och stress – och vad vi kan göra åt det*, Stockholm: Natur & Kultur.

Håkansson, J., 2013, *Systematiskt kvalitetsarbete i förskola, skola och fritidshem. Strategier och metoder*, Lund: Studentlitteratur.

Olsson, C., 2010, *Tema fritidshem*, Forskning.se, den nationella forskningsportalen.

Pihlgren, A. S. (red.) 2013, *Fritidshemmets didaktik*, Lund: Studentlitteratur.

Rohlin, M. (red.) 2013, *Meningskapande fritidshem. Studio som arena för multimodalt lärande*, Lund: Studentlitteratur.

Rosenberg, M., 2003, *Nonviolent Communication*, Friare Liv.

Skolinspektionen, 2010, *Kvalitet i fritidshem*, Kvalitetsgranskning rapport nr 2010:3.

Skolinspektionen, 2010, *Framgång i undervisningen. En sammanställning av forskningsresultat som stöd för granskning på vetenskaplig grund i skolan*.

Skolverket, 2003, *Gruppstorlekar och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem*, rapport nr 237.

Skolverket, 2011, *Fritidshemmet. En samtalsguide om uppdrag, kvalitet och utveckling*.

Skolverket, 2011, *Fritidshemmet. Lärande i samspel med skolan*.

Skolverket 2011, *Kommunalt huvudmannaskap i praktiken*, rapport nr 362.

Skolverket, 2013, *Föräldrars val och inställning till förskola och fritidshem*, rapport nr 392.

Skolverket 2013, *Kommunernas resursfördelning till grundskolor*, rapport nr 391.

Bilaga 1 De aktuella bestämmelserna i sin helhet

De allmänna råden utgår från följande bestämmelser:

SKOLLAGEN (2010:800)

1 kap. Inledande bestämmelser

Syftet med utbildningen inom skolväsendet

4 § Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.

I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.

Utbildningen syftar också till att i samarbete med hemmen främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare.

Utformningen av utbildningen

5 § Utbildningen ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor.

Var och en som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling.

Utbildningen ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet.

Lika tillgång till utbildning

8 § Alla ska, oberoende av geografisk hemvist och sociala och ekonomiska förhållanden, ha lika tillgång till utbildning i skol-

väsendet om inte annat följer av särskilda bestämmelser i denna lag.

I diskrimineringslagen (2008:567) finns bestämmelser som har till ändamål att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter inom utbildningsområdet oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.

Likvärdig utbildning

9 § Utbildningen inom skolväsendet ska vara likvärdig inom varje skolform och inom fritidshemmet oavsett var i landet den anordnas.

Särskild hänsyn till barnets bästa

10 § I all utbildning och annan verksamhet enligt denna lag som rör barn ska barnets bästa vara utgångspunkt. Med barn avses varje människa under 18 år.

Barnets inställning ska så långt det är möjligt klarläggas. Barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

2 kap. Huvudmän och ansvarsfördelning

Huvudmannens ansvar för utbildningen

8 § Huvudmannen ansvarar för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i denna lag, föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen och de bestämmelser för utbildningen som kan finnas i andra författningar.

Rektor och förskolechef

9 § Det pedagogiska arbetet vid en skolenhet ska ledas och samordnas av en rektor. Det pedagogiska arbetet vid en förskolenhet ska ledas och samordnas av en förskolechef. Dessa ska särskilt verka för att utbildningen utvecklas.

Rektorn och förskolechefen ska benämnas på detta sätt. Dessa benämningar ska förbehållas den som har en anställning som rektor eller förskolechef.

En ställföreträdare får utses för en rektor eller en förskolechef.

10 § Rektorn och förskolechefen beslutar om sin enhets inre organisation och fattar i övrigt de beslut och har det ansvar som framgår av särskilda föreskrifter i denna lag eller andra författningar.

Rektorn och förskolechefen får uppdra åt en anställd eller en uppdragstagare vid förskole- eller skolenheten som har tillräcklig kompetens och erfarenhet att fullgöra enskilda ledningsuppgifter och besluta i frågor som avses i första stycket, om inte annat anges.

Vilka som får undervisa i skolväsendet

13 § Endast den som har legitimation som lärare eller förskollärare och är behörig för viss undervisning får bedriva undervisningen.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om vad som krävs för att vara behörig att bedriva viss undervisning i skolväsendet.

Regeringen får även meddela föreskrifter om undantag från kraven på legitimation och behörighet för sådana speciallärare och specialpedagoger som är anställda som lärare i grundsärskolan, specialskolan, gymnasiesärskolan eller särskild utbildning för vuxna.

14 § Utöver lärare eller förskollärare som avses i 13 § får det i undervisningen i fritidshemmet och förskolan finnas annan personal med sådan utbildning eller erfarenhet att elevernas eller barnens utveckling och lärande främjas.

15 § En legitimerad lärare eller förskollärare har ansvar för den undervisning som han eller hon bedriver.

Detsamma gäller en lärare som är undantagen från krav på legitimation enligt föreskrifter som meddelats med stöd av 13 § tredje stycket och den som bedriver undervisning i fall som avses i 17 § och 18 § andra stycket 1–3. Lag (2013:823).

17 § Lärare som inte uppfyller kraven i 13 § får trots det bedriva

1. annan undervisning på ett främmande språk än språkundervisning,
2. undervisning i fristående skolor med särskild pedagogisk inriktning, och
3. undervisning i fritidshem.

Lärare som avses i första stycket 1 ska för att få undervisa ha en utländsk lärarutbildning som motsvarar en svensk lärarexamen och ha kompetens att undervisa på det främmande språket.

Lärare som avses i första stycket 3 ska för att få undervisa ha en svensk eller utländsk högskoleutbildning som är avsedd för arbete som fritidspedagog eller motsvarande.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om vilka språk och särskilda pedagogiska inriktningar som avses i första stycket 1 och 2. Lag (2013:823).

Kompetensutveckling

34 § Huvudmannen ska se till att personalen vid förskole- och skolenheterna ges möjligheter till kompetensutveckling.

Huvudmannen ska se till att förskollärare, lärare och annan personal vid förskole- och skolenheterna har nödvändiga insikter i de föreskrifter som gäller för skolväsendet.

Lokaler och utrustning och tillgång till skolbibliotek

35 § För utbildningen ska de lokaler och den utrustning finnas som behövs för att syftet med utbildningen ska kunna uppfyllas.

3 kap. Barns och elevers utveckling mot målen

Barnens och elevernas lärande och personliga utveckling

3 § Alla barn och elever ska ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål. Elever som lätt når de kunskapskrav som minst ska uppnås ska ges ledning och stimulans för att kunna nå längre i sin kunskapsutveckling.

Information om barnets och elevens utveckling

4 § Eleven och elevens vårdnadshavare och vårdnadshavare för ett barn i förskolan ska fortlöpande informeras om elevens eller barnets utveckling.

4 kap. Kvalitet och inflytande

Huvudmannanivå

3 § Varje huvudman inom skolväsendet ska på huvudmannanivå systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp och utveckla utbildningen.

Enhetsnivå

4 § Sådan planering, uppföljning och utveckling av utbildningen som anges i 3 § ska genomföras även på förskole- och skolenhetsnivå.

Kvalitetsarbetet på enhetsnivå ska genomföras under medverkan av lärare, förskollärare, övrig personal och elever. Barn i förskolan, deras vårdnadshavare och elevernas vårdnadshavare ska ges möjlighet att delta i arbetet.

Rektorn och förskolechefen ansvarar för att kvalitetsarbete vid enheten genomförs enligt första och andra styckena.

Inriktningen på det systematiska kvalitetsarbetet

5 § Inriktningen på det systematiska kvalitetsarbetet enligt 3 och 4 §§ ska vara att de mål som finns för utbildningen i denna lag och i andra föreskrifter (nationella mål) uppfylls.

Dokumentation

6 § Det systematiska kvalitetsarbetet enligt 3 och 4 §§ ska dokumenteras.

Allmänt om barnens och elevernas inflytande

9 § Barn och elever ska ges inflytande över utbildningen. De ska fortlöpande stimuleras att ta aktiv del i arbetet med att vidareutveckla utbildningen och hållas informerade i frågor som rör dem.

Informationen och formerna för barnens och elevernas inflytande ska anpassas efter deras ålder och mognad. Eleverna ska alltid ha möjlighet att ta initiativ till frågor som ska behandlas inom ramen för deras inflytande över utbildningen. Elevernas och deras sammanslutningars arbete med inflytandefrågor ska även i övrigt stödjas och underlättas.

I 6 kap. 17 och 18 §§ arbetsmiljölagen (1977:1160) finns bestämmelser om elevskyddsombud.

Allmänt om vårdnadshavares inflytande över utbildningen i vissa skolformer och i fritidshemmet

12 § Vårdnadshavare för barn i förskolan och för elever i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan och fritidshemmet ska erbjudas möjlighet till inflytande över utbildningen.

Forum för samråd

13 § Vid varje förskole- och skolenhet ska det finnas ett eller flera forum för samråd med barnen, eleverna och de vårdnadshavare som avses i 12 §. Där ska sådana frågor behandlas som är viktiga för enhetens verksamhet och som kan ha betydelse för barnen, eleverna och vårdnadshavarna.

Inom ramen för ett eller flera sådana forum som avses i första stycket ska barnen, eleverna och vårdnadshavarna informeras om förslag till beslut i sådana frågor som ska behandlas där och ges tillfälle att komma med synpunkter innan beslut fattas.

Rektorn och förskolechefen ansvarar för att det finns forum för samråd enligt första stycket och för att informations- och samrådsskyldigheten enligt andra stycket fullgörs.

Planering och information

14 § Den närmare utformningen av inflytandet ska anges i samband med den planering av verksamheten som föreskrivs i 4 §.

Barnen, eleverna och vårdnadshavarna ska informeras om vad som gäller i fråga om inflytande och samråd. De ska också informeras om huvuddragen i de bestämmelser som gäller för utbildningen. Rektorn eller förskolechefen ansvarar för att sådan information lämnas.

5 kap. Trygghet och studiero

Arbetsmiljö

3 § Utbildningen ska utformas på ett sådant sätt att alla elever tillförsäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero.

14 kap. Fritidshemmet

Utbildningens syfte

2 § Fritidshemmet kompletterar utbildningen i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan och särskilda utbildningsformer som skolplikt kan fullgöras i. Fritidshemmet ska stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda dem en meningsfull fritid och rekreation. Utbildningen ska utgå från en helhetssyn på eleven och elevens behov.

Fritidshemmet ska främja allsidiga kontakter och social gemenskap.

Elevgrupperna och miljön

9 § Huvudmannen ska se till att elevgrupperna har en lämplig sammansättning och storlek och att eleverna även i övrigt erbjuds en god miljö.

Förordning (2011:326) om behörighet och legitimation för lärare och förskollärare

2 kap. Behörighetsgrundande utbildning

Fritidshemmet

19 § Behörig att undervisa i fritidshemmet är den som har avlagt

1. grundlärarexamen enligt bilaga 2 till högskoleförordningen (1993:100) med inriktning mot arbete i fritidshem,
2. en äldre examen än som avses i 1 och som är avsedd för arbete i fritidshem och minst en skolform i skolväsendet, eller
3. en examen som ger behörighet att bedriva undervisning enligt denna förordning, om han eller hon genom att ha kompletterat sin utbildning har fått kunskaper och förmågor som motsvarar kraven för en examen som avses i 1.

I 35 § finns bestämmelser om att en fritidspedagog eller motsvarande som har avlagt en examen som är avsedd enbart för arbete i fritidshem är behörig att som lärare eller förskollärare undervisa i skolväsendet, om han eller hon har kompletterat sin utbildning.

20 § Utöver legitimerade lärare eller förskollärare som avses i 19 § första stycket kan det för undervisningen i fritidshemmet

finnas fritidspedagoger eller motsvarande. Därutöver får det finnas annan personal med sådan utbildning eller erfarenhet att elevernas utveckling och lärande främjas.

FÖRORDNING (SKOLFS 2010:37) OM LÄROPLAN FÖR GRUNDSKOLAN, FÖRSKOLEKLASSEN OCH FRITIDSHEMMET

FÖRORDNINGEN (SKOLFS 2010:250) OM LÄROPLAN FÖR SPECIALSKOLAN SAMT FÖR FÖRSKOLEKLASSEN OCH FRITIDSHEMMET I VISSA FALL

FÖRORDNINGEN (SKOLFS 2010:251) OM LÄROPLAN FÖR SAMESKOLAN SAMT FÖR FÖRSKOLEKLASSEN OCH FRITIDSHEMMET I VISSA FALL

Nedan återfinns bestämmelserna från förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet.

1 Skolans värdegrund och uppdrag

Grundläggande värden

Skolväsendet vilar på demokratins grund. Skollagen (2010:800) slår fast att utbildningen inom skolväsendet syftar till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. Undervisningen i skolan ska vara icke-konfessionell.

Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika

egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.

Förståelse och medmänsklighet

Skolan ska främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Omsorg om den enskildes välbefinnande och utveckling ska prägla verksamheten. Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, ålder eller funktionsnedsättning eller för annan kränkande behandling. Sådana tendenser ska aktivt motverkas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.

Det svenska samhällets internationalisering och den växande rörligheten över nationsgränserna ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald. Medvetenhet om det egna och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla tillsammans med förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar. Skolan är en social och kulturell mötesplats som både har en möjlighet och ett ansvar för att stärka denna förmåga hos alla som arbetar där.

Saklighet och allsidighet

Skolan ska vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram. Den ska framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjligheter till sådana. Undervisningen ska vara saklig och allsidig. Alla föräldrar ska med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att barnen inte blir ensidigt påverkade till förmån för den ena eller andra åskådningen.

Alla som verkar i skolan ska hävda de grundläggande värden som anges i skollagen och i denna läroplan och klart ta avstånd från det som strider mot dem.

En likvärdig utbildning

Undervisningen ska anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Den ska främja elevernas fortsatta lärande och kunskapsutveckling med utgångspunkt i elevernas bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper.

Skollagen föreskriver att utbildningen inom varje skolform och inom fritidshemmet ska vara likvärdig, oavsett var i landet den anordnas. Normerna för likvärdigheten anges genom de nationella målen. En likvärdig utbildning innebär inte att undervisningen ska utformas på samma sätt överallt eller att skolans resurser ska fördelas lika. Hänsyn ska tas till elevernas olika förutsättningar och behov. Det finns också olika vägar att nå målet. Skolan har ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen för utbildningen. Därför kan undervisningen aldrig utformas lika för alla.

Skolan ska aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts och bedöms i skolan, och de krav och förväntningar som ställs på dem, bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmonster. Den ska därför ge utrymme för eleverna att pröva och utveckla sin förmåga och sina intressen oberoende av könstillhörighet.

Rättigheter och skyldigheter

Skolan ska klargöra för elever och föräldrar vilka mål utbildningen har, vilka krav skolan ställer och vilka rättigheter och skyldigheter elever och deras vårdnadshavare har. Att den enskilda skolan är tydlig i fråga om mål, innehåll och arbetsformer är en förutsättning för elevers och vårdnadshavares rätt till inflytande och påverkan. Det är inte minst viktigt som underlag för den enskildes val i skolan.

Det är inte tillräckligt att i undervisningen förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar. Undervisningen ska bedrivas i demokratiska arbetsformer och förbereda eleverna för att aktivt delta i samhällslivet. Den ska utveckla deras förmåga att ta ett personligt ansvar. Genom att delta i planering och utvärdering av den dagliga undervisningen och få välja kurser, ämnen, teman och aktiviteter, kan eleverna utveckla sin förmåga att utöva inflytande och ta ansvar.

Skolans uppdrag

Skolans uppdrag är att främja lärande där individen stimuleras att inhämta och utveckla kunskaper och värden. Skolan ska i samarbete med hemmen främja elevers allsidiga personliga ut-

veckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare. Skolan ska präglas av omsorg om individen, omtanke och generositet. Utbildning och fostran är i djupare mening en fråga om att överföra och utveckla ett kulturarv – värden, traditioner, språk, kunskaper – från en generation till nästa. Skolan ska vara ett stöd för familjerna i deras ansvar för barnens fostran och utveckling. Arbetet måste därför ske i samarbete med hemmen.

Skolan har i uppdrag att överföra grundläggande värden och främja elevernas lärande för att därigenom förbereda dem för att leva och verka i samhället. Skolan ska förmedla de mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram alla i samhället behöver. Eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga. Det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ.

Språk, lärande och identitetsutveckling är nära förknippade. Genom rika möjligheter att samtala, läsa och skriva ska varje elev få utveckla sina möjligheter att kommunicera och därmed få tilltro till sin språkliga förmåga.

Skapande arbete och lek är väsentliga delar i det aktiva lärandet. Särskilt under de tidiga skolåren har leken stor betydelse för att eleverna ska tillägna sig kunskaper. Skolan ska sträva efter att erbjuda alla elever daglig fysisk aktivitet inom ramen för hela skoldagen.

En viktig uppgift för skolan är att ge överblick och sammanhang. Skolan ska stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt vilja till att pröva egna idéer och lösa problem. Eleverna ska få möjlighet att ta initiativ och ansvar samt utveckla sin förmåga att arbeta såväl självständigt som tillsammans med andra. Skolan ska därigenom bidra till att eleverna utvecklar ett förhållningssätt som främjar entreprenörskap.

I all undervisning är det angeläget att anlägga vissa övergripande perspektiv. Genom ett *historiskt perspektiv* kan eleverna utveckla en förståelse för samtiden och en beredskap inför framtiden samt utveckla sin förmåga till dynamiskt tänkande.

Genom ett *miljöperspektiv* får de möjligheter både att ta ansvar för den miljö de själva direkt kan påverka och att skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor.

Undervisningen ska belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.

Ett *internationellt perspektiv* är viktigt för att kunna se den egna verkligheten i ett globalt sammanhang och för att skapa internationell solidaritet samt förbereda för ett samhälle med täta kontakter över kultur- och nationsgränser. Det internationella perspektivet innebär också att utveckla förståelse för den kulturella mångfalden inom landet.

Det *etiska perspektivet* är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan. Perspektivet ska prägla skolans verksamhet för att ge grund för och främja elevernas förmåga att göra personliga ställningstaganden.

Skolans uppdrag att främja lärande förutsätter en aktiv diskussion i den enskilda skolan om kunskapsbegrepp, om vad som är viktig kunskap i dag och i framtiden och om hur kunskapsutveckling sker. Olika aspekter på kunskap och lärande är naturliga utgångspunkter i en sådan diskussion. Kunskap är inget entydigt begrepp. Kunskap kommer till uttryck i olika former – såsom fakta, förståelse, färdighet och förtrogenhet – som förutsätter och samspekar med varandra. Skolans arbete måste inriktas på att ge utrymme för olika kunskapsformer och att skapa ett lärande där dessa former balanseras och blir till en helhet.

Skolan ska främja elevernas harmoniska utveckling. Detta ska åstadkommas genom en varierad och balanserad sammansättning av innehåll och arbetsformer. Gemensamma erfarenheter och den sociala och kulturella värld som skolan utgör skapar utrymme och förutsättningar för ett lärande och en utveckling där olika kunskapsformer är delar av en helhet. Ett ömsesidigt möte mellan de pedagogiska synsätten i förskoleklass, skola och fritidshem kan berika elevernas utveckling och lärande.

Skolan ska stimulera varje elev att bilda sig och växa med sina uppgifter. I skolarbetet ska de intellektuella såväl som de praktiska, sinnliga och estetiska aspekterna uppmärksammas. Även hälso- och livsstilsfrågor ska uppmärksammas.

Eleverna ska få uppleva olika uttryck för kunskaper. De ska få pröva och utveckla olika uttrycksformer och uppleva känslor och stämningar. Drama, rytmik, dans, musicerande och skapande i bild, text och form ska vara inslag i skolans verksamhet. En harmonisk utveckling och bildningsgång omfattar möjligheter att pröva, utforska, tillägna sig och gestalta olika kunskaper och erfarenheter. Förmåga till eget skapande hör till det som eleverna ska tillägna sig.

God miljö för utveckling och lärande

Eleven ska i skolan möta respekt för sin person och sitt arbete. Skolan ska sträva efter att vara en levande social gemenskap som ger trygghet och vilja och lust att lära. Skolan verkar i en omgivning med många kunskapskällor. Strävan ska vara att skapa de bästa samlade betingelserna för elevernas bildning, tänkande och kunskapsutveckling. Personlig trygghet och självkänsla grundläggs i hemmet, men även skolan har en viktig roll. Varje elev har rätt att i skolan få utvecklas, känna växandets glädje och få erfara den tillfredsställelse som det ger att göra framsteg och övervinna svårigheter.

Varje skolas utveckling

Skolans verksamhet måste utvecklas så att den svarar mot de nationella målen. Huvudmannen har ett givet ansvar för att så sker. Den dagliga pedagogiska ledningen av skolan och lärarnas professionella ansvar är förutsättningar för att skolan utvecklas kvalitativt. Detta kräver att verksamheten ständigt prövas, resultaten följs upp och utvärderas och att nya metoder prövas och utvecklas. Ett sådant arbete måste ske i ett aktivt samspel mellan skolans personal och elever och i nära kontakt med såväl hemmen som med det omgivande samhället.

2 Övergripande mål och riktlinjer

I de övergripande målen anges de normer och värden samt de kunskaper som alla elever bör ha utvecklat när de lämnar grundskolan. Målen anger inriktningen på skolans arbete.

2.1 Normer och värden

Skolan ska aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dem komma till uttryck i praktisk vardaglig handling.

Mål

Skolans mål är att varje elev

- kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter,

- respekterar andra människors egenvärde,
- tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling, samt medverkar till att hjälpa andra människor,
- kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen, och
- visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv.

Riktlinjer

Alla som arbetar i skolan ska

- medverka till att utveckla elevernas känsla för samhörighet, solidaritet och ansvar för människor också utanför den närmaste gruppen,
- i sin verksamhet bidra till att skolan präglas av solidaritet mellan människor,
- aktivt motverka diskriminering och kränkande behandling av individer eller grupper, och
- visa respekt för den enskilda individen och i det vardagliga arbetet utgå från ett demokratiskt förhållningssätt.

Läraren ska

- klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet,
- öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem,
- uppmärksamma och i samråd med övrig skolpersonal vidta nödvändiga åtgärder för att förebygga och motverka alla former av diskriminering och kränkande behandling,
- tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen, och
- samarbeta med hemmen i elevernas fostran och klargöra skolans normer och regler som en grund för arbetet och för samarbete.

2.2 Kunskaper

Skolan ska ansvara för att eleverna inhämtar och utvecklar sådana kunskaper som är nödvändiga för varje individ och samhällsmedlem. Dessa ger också en grund för fortsatt utbildning.

Skolan ska bidra till elevernas harmoniska utveckling. Utforskande, nyfikenhet och lust att lära ska utgöra en grund för skolans verksamhet. Skolan ska erbjuda eleverna strukturerad undervisning under lärares ledning, såväl i helklass som enskilt. Lärarna ska sträva efter att i undervisningen balansera och integrera kunskaper i sina olika former.

Mål

Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola

- kan använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt,
- kan kommunicera på engelska i tal och skrift samt ges möjligheter att kommunicera på något ytterligare främmande språk på ett funktionellt sätt,
- kan använda sig av matematiskt tänkande för vidare studier och i vardagslivet,
- kan använda kunskaper från de naturvetenskapliga, tekniska, samhällsvetenskapliga, humanistiska och estetiska kunskapsområdena för vidare studier, i samhällsliv och vardagsliv,
- kan lösa problem och omsätta idéer i handling på ett kreativt sätt,
- kan lära, utforska och arbeta både självständigt och tillsammans med andra och känna tillit till sin egen förmåga,
- kan använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden,
- har fått kunskaper om och insikt i det svenska, nordiska och västerländska kulturarvet samt fått grundläggande kunskaper om de nordiska språken,
- har fått kunskaper om de nationella minoriteternas (judar, romer, urfolket samerna, sverigefinnar och tornedalingar) kultur, språk, religion och historia,

- kan samspela i möten med andra människor utifrån kunskap om likheter och olikheter i livsvillkor, kultur, språk, religion och historia,
- har fått kunskaper om samhällets lagar och normer, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar i skolan och i samhället,
- har fått kunskaper om förutsättningarna för en god miljö och en hållbar utveckling,
- har fått kunskaper om och förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan, miljön och samhället,
- kan använda och ta del av många olika uttrycksformer såsom språk, bild, musik, drama och dans samt har utvecklat kännedom om samhällets kulturutbud,
- kan använda modern teknik som ett verktyg för kunskapsökande, kommunikation, skapande och lärande, och
- kan göra väl underbyggda val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning.

Riktlinjer

Alla som arbetar i skolan ska

- uppmärksamma och stödja elever i behov av särskilt stöd, och
- samverka för att göra skolan till en god miljö för utveckling och lärande.

Läraren ska

- ta hänsyn till varje enskild individs behov, förutsättningar, erfarenheter och tänkande,
- stärka elevernas vilja att lära och elevens tillit till den egna förmågan,
- ge utrymme för elevens förmåga att själv skapa och använda olika uttrycksmedel,
- stimulera, handleda och ge särskilt stöd till elever som har svårigheter,
- samverka med andra lärare i arbetet för att nå utbildningsmålen, och

- organisera och genomföra arbetet så att eleven
 - utvecklas efter sina förutsättningar och samtidigt stimuleras att använda och utveckla hela sin förmåga,
 - upplever att kunskap är meningsfull och att den egna kunskapsutvecklingen går framåt,
 - får stöd i sin språk- och kommunikationsutveckling,
 - successivt får fler och större självständiga uppgifter och ett ökat eget ansvar,
 - får möjligheter till ämnesfördjupning, överblick och sammanhang, och
 - får möjlighet att arbeta ämnesövergripande.

2.3 Elevernas ansvar och inflytande

De demokratiska principerna att kunna påverka, ta ansvar och vara delaktig ska omfatta alla elever. Elever ska ges inflytande över utbildningen. De ska fortlöpande stimuleras att ta aktiv del i arbetet med att vidareutveckla utbildningen och hållas informerade i frågor som rör dem. Informationen och formerna för elevernas inflytande ska anpassas efter deras ålder och mognad. Eleverna ska alltid ha möjlighet att ta initiativ till frågor som ska behandlas inom ramen för deras inflytande över utbildningen.

Mål

Skolans mål är att varje elev

- tar ett personligt ansvar för sina studier och sin arbetsmiljö,
- successivt utövar ett allt större inflytande över sin utbildning och det inre arbetet i skolan, och
- har kunskap om demokratins principer och utvecklar sin förmåga att arbeta i demokratiska former.

Riktlinjer

Alla som arbetar i skolan ska

- främja elevernas förmåga och vilja till ansvar och inflytande över den sociala, kulturella och fysiska skolmiljön.

Läraren ska

- utgå från att eleverna kan och vill ta ett personligt ansvar för sin inlärninng och för sitt arbete i skolan,
- svara för att alla elever får ett reellt inflytande på arbetssätt, arbetsformer och undervisningens innehåll samt se till att detta inflytande ökar med stigande ålder och mognad,
- verka för att flickor och pojkar får ett lika stort inflytande över och utrymme i undervisningen,
- svara för att eleverna får pröva olika arbetssätt och arbetsformer,
- tillsammans med eleverna planera och utvärdera undervisningen, och förbereda eleverna för delaktighet och medansvar och för de rättigheter och skyldigheter som präglar ett demokratiskt samhälle.

2.4 Skola och hem

Skolans och vårdnadshavarnas gemensamma ansvar för elevernas skolgång ska skapa de bästa möjliga förutsättningarna för barns och ungdomars utveckling och lärande.

Riktlinjer

Alla som arbetar i skolan ska

- samarbeta med elevernas vårdnadshavare så att man tillsammans kan utveckla skolans innehåll och verksamhet.

Läraren ska

- samverka med och fortlöpande informera föräldrarna om elevens skolsituation, trivsel och kunskapsutveckling, och
- hålla sig informerad om den enskilda elevens personliga situation och iaktta respekt för elevens integritet.

2.5 Övergång och samverkan

Samarbetsformer mellan förskoleklass, skola och fritidshem ska utvecklas för att berika varje elevs mångsidiga utveckling och lärande. För att stödja elevernas utveckling och lärande i ett långsiktigt perspektiv ska skolan också sträva efter att nå ett förtroendefullt samarbete med förskolan samt med de gymnasiala

utbildningar som eleverna fortsätter till. Samarbetet ska utgå från de nationella mål och riktlinjer som gäller för respektive verksamhet.

Riktlinjer

Läraren ska

- utveckla samarbetet mellan förskoleklass, skola och fritidshem,
- utbyta kunskaper och erfarenheter med personalen i förskolan och i berörda skolformer, och
- i samarbetet särskilt uppmärksamma elever i behov av särskilt stöd.

2.6 Skolan och omvärlden

Eleverna ska få en utbildning av hög kvalitet i skolan. De ska också få underlag för att välja fortsatt utbildning. Detta förutsätter att den obligatoriska skolan nära samverkar med de gymnasiala utbildningar som eleverna fortsätter till. Det förutsätter också en samverkan med arbetslivet och närsamhället i övrigt.

Mål

Skolans mål är att varje elev

- kan granska olika valmöjligheter och ta ställning till frågor som rör den egna framtiden,
- har inblick i närsamhället och dess arbets-, förenings- och kulturliv, och
- har kännedom om möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och i andra länder.

Riktlinjer

Alla som arbetar i skolan ska

- verka för att utveckla kontakter med kultur- och arbetsliv, föreningsliv samt andra verksamheter utanför skolan som kan berika den som en lärande miljö, och
- bidra till att elevens studie- och yrkesval inte begränsas av kön eller av social eller kulturell bakgrund.

Läraren ska

- bidra med underlag för varje elevs val av fortsatt utbildning, och
- medverka till att utveckla kontakter med mottagande skolor samt med organisationer, företag och andra som kan bidra till att berika skolans verksamhet och förankra den i det omgivande samhället.

Studie- och yrkesvägledaren, eller den personal som fullgör motsvarande uppgifter, ska

- informera och vägleda eleverna inför den fortsatta utbildningen och yrkesinriktningen och särskilt uppmärksamma möjligheterna för elever med funktionsnedsättning, och
- vara till stöd för den övriga personalens studie- och yrkesorienterande insatser.

2.7 Bedömning och betyg

Betyget uttrycker i vad mån den enskilda eleven har uppnått de nationella kunskapskrav som finns för respektive ämne. Som stöd för betygssättningen finns ämnesspecifika kunskapskrav för olika betygssteg.

Mål

Skolans mål är att varje elev

- utvecklar ett allt större ansvar för sina studier, och
- utvecklar förmågan att själv bedöma sina resultat och ställa egen och andras bedömning i relation till de egna arbetsprestationerna och förutsättningarna.

Riktlinjer

Läraren ska

- genom utvecklingssamtal och den individuella utvecklingsplanen främja elevernas kunskapsmässiga och sociala utveckling,
- utifrån kursplanernas krav allsidigt utvärdera varje elevs kunskapsutveckling, muntligt och skriftligt redovisa detta för eleven och hemmen samt informera rektorn,

- med utgångspunkt i föräldrarnas önskemål fortlöpande informera elever och hem om studieresultat och utvecklingsbehov, och
- vid betygssättningen utnyttja all tillgänglig information om elevens kunskaper i förhållande till de nationella kunskapskraven och göra en allsidig bedömning av dessa kunskaper.

2.8 Rektorns ansvar

Som pedagogisk ledare och chef för lärarna och övrig personal i skolan har rektorn det övergripande ansvaret för att verksamheten som helhet inriktas mot de nationella målen. Rektorn ansvarar för att skolans resultat följs upp och utvärderas i förhållande till de nationella målen och kunskapskraven. Rektorn har ansvaret för skolans resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att

- skolans arbetsformer utvecklas så att ett aktivt elevinflytande gynnas,
- skolans arbetsmiljö utformas så att eleverna får tillgång till handledning, läromedel av god kvalitet och annat stöd för att själva kunna söka och utveckla kunskaper, t.ex. bibliotek, datorer och andra hjälpmedel,
- undervisningen och elevhälsans verksamhet utformas så att eleverna får det särskilda stöd och den hjälp de behöver,
- kontakt upprättas mellan skola och hem, om det uppstår problem och svårigheter för eleven i skolan,
- resursfördelningen och stödåtgärderna anpassas till den värdering av elevernas utveckling som lärare gör,
- undervisningen i olika ämnesområden samordnas så att eleverna får möjlighet att uppfatta större kunskapsområden som en helhet,
- i undervisningen i olika ämnen integrera ämnesövergripande kunskapsområden, exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger,
- samarbetsformer utvecklas mellan förskoleklassen, skolan och fritidshemmet för att stödja varje elevs mångsidiga utveckling och lärande,

- samverkan kommer till stånd med förskolan för att skapa förutsättningar för en samsyn och ett förtroendefullt samarbete,
- formerna för samarbete mellan skolan och hemmen utvecklas och att föräldrarna får information om skolans mål och sätt att arbeta och om olika valalternativ,
- samverkan med skolor och arbetslivet utanför skolan utvecklas så att eleverna får konkreta erfarenheter av betydelse för deras val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning,
- den studie- och yrkesorienterande verksamheten organiseras så att eleverna får vägledning inför de olika val som skolan erbjuder och inför fortsatt utbildning,
- personalen får den kompetensutveckling som krävs för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter,
- skolans internationella kontakter utvecklas, och
- skolpersonalen får kännedom om de internationella överenskommelser som Sverige har förbundit sig att beakta i utbildningen.

De allmänna råden med kommentarer för fritidshem riktar sig i första hand till huvudmän, rektorer och andra med motsvarande ledningsansvar samt till personalen i fritidshemmet. Andra målgrupper är personalen i de skolformer som samverkar med fritidshemmet.

Syftet med dessa allmänna råd är att ge stöd och vägledning i arbetet med att planera en målstyrd fritidshemsverksamhet som utgår ifrån styrdokumentet och att bidra till en ökad måluppfyllelse för eleverna i fritidshemmet. Materialet behandlar förutsättningarna för arbetet i fritidshemmet, rektorns pedagogiska ledarskap, lärande i fritidshemmet och samverkan med hemmet.

Skolverket

www.skolverket.se